

ქართული

საქართველოს უაღრესად დარაჯმულ ობა

KARTLOSSI — Organe du nationalisme intégrale géorgien

კომპატიბლი: — 303. 503აბი

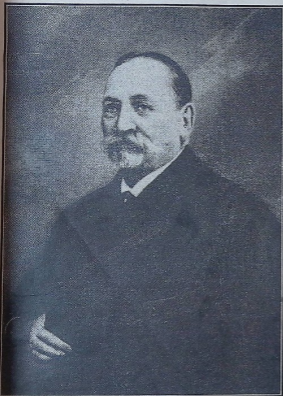
PARIS, NOVEMBRE 1937

Directeur : VICTOR NOSADZE

№ 8

ნომერი

№ 8

ილია ჭავჭავაძე, 1837 — 1907

ქართველის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულთა რამდენ ვებნას შენსა თავზედ გადაუვლია!...
ჯვარცმულის ღვთისთვის თვით ჯვარცმული და წამებულო, ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვაბა რომელს უვლია?

სხვა რომელია, რომ ათასთ წელთ ბრძოლა შედგარი ვამოვდლოს და სრულად მტერად არ აღვიკლი-
ყოს?
შენ ხარ, მარტო შენი.. მავალითი სხვა არსად არი, რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შესმლებიყოს. შენთა შვილით გული შენთა მტერთა შეაკლეს
შედა,
ორი ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი შედარეს

მაგრამ ამაჟი თვისი თავი ქვეყანაზედა არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს. არი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღწეოდა, — ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაკვალა, — მამულიბა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა, ირივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა...

დღეად ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი ხეღვლია.. შენს მერხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულ ხალხსა; საღრმთოდ მიიღე სისხლი რომელ ამ ხალხს უღვრია
ჩაგრული სისოთ, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა! რაცა ტანჯულია ეს ქვეყანა, ტანჯვად იყოფა, მოციე ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა, სახელთვანი განუახლე წარსული ღვთის ყოფა, მამა-პატრი სული, გული მოჰმადლდე შეილსა. ძლიერო ღმერთო! შენთვის ბრძოლდენ ქართველისა ძენი, დასაბამითვე არ იციან — რა არს მშვიდობა, იკმარე საღრმთოდ მათ პატივნი და სისხლის ძღვენი, თუ რამ შეგცოდეს, — შეისყიდეს ტანჯვით შენდობა,
მოჰმადლე ქართველს ქართველის ნლობა და სიყვარული

და აღუღვინე მშვენიერი ესე მამული...
შოი, სახიერო! ცისარტყელა განავლე ცასა, რათა წარღვინსა მოლოდინი წარბიცო ხალხსა!

„არდილი“-დან, 1859 წ.

ილია ჭავჭავაძე

(1837 — 1937)

„უკეთესნი და უღიდესნი მომქმენდი ერისა ზომ სხვა არა არიან — რა, თუ არ ერის გულის — ნადღის და წყურვილის გამოშხატველი და განმზოროცოვებელია, რომელიც ამის გამო თითოეუ შემოქმედებენ, თითოეუ კვენიან ისტორიას. ამიტომაც ეს ამისთანა მომქმენდი, ვამბობთ ჩვენ, დაუფიქვარნი უნდა იყვნენ, თუ ერს კიდევ ერთხანს მათს და დღემიწის ზურგიდან ასავევლად არ გადაუღვიათ თავი. დაიწყება ამათი — საკუთარი ვინაობის დაიწყება და თუ ვაქს თავისი ვინაობა არ ახსოვს — არაა მაქნისია“..... ასე იტყოდა ილია ჭავჭავაძე.

ქირის მყოფი საქართველო დღეს თაემოწონებულა და ზეიმობს: — იგი იგონებს თავის დიდებუნივან კაცს; უკეთეს და უღიდეს მომქმენდ შეიღს; დიდ საქმეთა ამბავს; იგი იგონებს იმ პირს, ვინც მისი გულისანადების და წყურვილის გამოშხატველი იყო; ვინც კვენიდა ისტორიას; იგონებს მოუწყვებით ილია ჭავჭავაძეს და ამ მომქმენდს თავის თავთან ერთად დაუფიქვარსა ზღის, — მამურს ასავევლად თავი არ გადაუღვია და როგორც „გულ გაუტეტელი მებრძოლი დანიანარჩენებს.. ზურთსა და მოედანს ამ წუტითაოველში“....

ილია ჭავჭავაძე — საქართველოს ნაწყვარი სიუქენის ისტორიას!

რუსეთის მიერ საქართველოს სამეფოთა დანგრევას მოჰყვა აჯანყება აჯანყებამაც, შეთქმულება; შეთქმულებას დანდებოლი: „დროთა ბრუნვამ, სხვა ნიავქარის ქროლამ, სუსტებს გული შეუცვალა და ჩვენს დროსათვის დარჩა იმ ძველთაგან ძალიან მცირე გუნდი, რომელთაც გული კიდევ უყუმთად ქვეყნისათვის. დრომ ისე იმლაკრა იმბონდ, რომ ჩვენმა, ხმა-აშოულებივც უნდა მიმუდარიყვნენ თავის უსხარულო ჭერკვემ და იქ ეგლოვათ იქ ეტირნათ თავისი ქვეყნის პირველ დამზობა, მერე ისე, რომ ცრულად არავის შეეშინა“ — ასეთი იყო ის დრო, თვით ილია ჭავჭავაძის დახასიათებით, და ის ვითარება, როდესაც ილია სამოქმედო ასპარეზზე შემოვიდა. მის თვალწინ იდგა ლეჩაჭაბდლი და ბანგმორეული საქართველო სადაც „არსილიან ხმა არსით ძახილი“ არ მოესმოდა. და მაშინ დასკვნა თვითონ ილიამ: — სად არის ქართველი? და მან მონახა იგი, მონახა და გადაუშალა მის საბრძოლო ასპარეზზე. აქ ილია თვით იბრძოდა კახული სიტყვით, ბასრი კავალით და საქმით. ეს იყო იმ დროის ქვეშ, რომელსაც ეწერა: საქართველის ვაერთანებდა ერთი მიზნისაყენ ერთი წდილით: — ჩვენი თავი ჩვენზე უნდა გვეუქნადნი! ეს იყო ილია, რომლის გულისათვის საჭირო იყო ერის ამოძრავება, იმ ერის, რომელიც „დავა ჩრდილ ვალახულ არნ, ვრდომილ ქართომილ“.

ილია აცოცლებს წაოუღს, დიადი მხატვრული სიტყვით თვალწინ უშლის ერს მის დიდებულ ისტორიას, მისი გმირებით ახალ თაობებს აღადგროვებებს და ერი მიჰყავს იმ ტაძრისაყენ, სადაც ეროვნული წირვა უნდა დადგას. იგი იბრძვის ეროვნული ვინაობის დაცვისათვის, ებრძვის რუსეთს, ებრძვის ყველის, ვინც კი ვაებდას და ქართველი ერის შებღალავს მოისურვებს. და ქართველ

ერს კი ნოღუოდებს ფიცელი მუშაობისაყენ და ამ მუშაობაში ჩაბმულია თვითონაც. მისი გაზეით და წიგნი, მისი ლექსი და მოთხრობა, მისი პრაქტიკული მოღვაწეობა — ყველაფერი იქით არის მიმართული: ერის დაცვისაყენ, ერის საბრძოლო უტევანზე გამოყვანისათვის! ამ მინიშით იგი გულმოდგინედ ადევნება თვალუერს რუსეთის შინაურ ცხოვრებას, აყვირდება ღრმად საგარეო ვითარებას და მოვლიას: საქართველოს საკითხი დაისმება წინა ხაზში შექმნილ მდგომარეობის შედეგად-

ამიტომ: ეროვნული ბრძოლისათვის ერთობა, ყველა ძალის ერთი დროშის ქვეშ დაიარსება — ანა მთავარი სამოქმედო პროგრამა და ბრძოლის საგანი დღეს! „ყოველივე საქმე, ყოველივე საგანი, რაც ჩვენი ცხოვრების მიმავლობაში თავისით თუ სხვისით აღმოჩნდება, სულ ყოველსაფერი ჩვენი ვინაობის საქმეს უნდა შეუფრთხიოთ, ქვეშ დაეუქნეთ. სკოლაა, ხანჯია, თუ თეატრი, ყველაფერს სულ ზაგაყენ უნდა მივებრუნოთ თავი“. ამგვარი თვალსაზრისით შეიარაღებული ილია თმბის ქართული სკოლისათვის, თვითმართველობისათვის... ყველაფერი უნდა ემსახურის ქართულ იდეას, — და ამ ქართული იდეის მატარებელი ილისათვის იყო ხალხი, ერის უმრავლესობა, გლეხობა — „უბრალო გლეხობა, ეს უმრავლესობა ქართველობისა, — ეს სული და გული ჩვენის ეროვნულის იმედებას“. ამ ხალხის მომზადება ამ ხალხის ამოქმედება ეროვნულ ნიდაფზე, ანავე ნიდაფზე მისი დამკვიდრება გარკვეული მიზნით — ამისაყენ მოუწოდებს ყველას, ამის სასმახტრში ბატიყებს ყველას. ზაგრამ ეს სასმახტრი მოითხოვდა გზის ჩვენებასაც. მკაცრ კრიტიკას და ილია აქაც იყო უფებრი მებრძოლი, „ხეცრი არიან ჩვენში იმისთანანი, რომელნიც სცილიდბენ ჩვენი ცხოვრების სობროტის დამაღებს“ და მან უარსაყო ეს გზა, და სობროტის გამაშყარაყებით მთალი მიმართულება ასახა. იგი იყევთა ბატონობასს მოითხოვდა სასოფლო თვითმართველობას, სადაც გლეხსა და თავდს ერთი უღელი უნდა გაეყენა; მოითხოვდა ნაფიც მსაჯულითა და ერობის ინსტიტუტის შემოღებას, ქართული სკოლის დაარსებას, სამეურნეო სასწავლებლთა შექმნას, და არ დარჩენილა ცხოვრების არც ერთი მხარე, რომელსაც ილია თავისი მკვეთრი კლამით არ შეხებოდეს. იყო ეს სამეურნეო საკითხები, სახელმწიფო მოუღების იჯარით გაყენის საქმე, ტყით სარგებლობის, ლიტერატურის და კრიტიკის საკითხები, არავის გამოხდისა და გზების გაყენის, „ცხოვრების და კანონის“ ხიზნებისა, ზანჯია, ავსაჯობისა, გუთნისა და მშობლის, გუთნისა და თქროსი, სამღვდელოებისა და ქართული ენის, შრომისა და სკოლის, ქართული ისტორიისა და დირსების და ცხოვრების მრავალფეროვანი თანსაირი საკითხი — ყველაფერს უცლიდა და პატრონობდა ილია კალმობითა და მოქმედებით. ეროვნული, ეკონომიური თუ სოციალური საკითხი მისი უტრადლებს გულში იყო და ყველა ამ საკითხს ეროვნული თვალსაზრისის მიხედვით არჩევდა და სწევტდა იგი, ვინაოდან მას მტკიცედ სწამდა, რომ ეკოველი ჩვენგანის მოქმედების საწყო, საზოგადო საქმებ-

წო, თუ ლიტერატურაში, მარტო ის უნდა იყოს, თუ ვინ რამდენად ასრულებს და მისდევს ამ ჩვენთვის მიუცლებელს სავანსა და გზას (ეროვნების დაცვისა და აღდგენისას). სხვა საწყობ ტრულია და ამაო: სტეისი ბაძი იქნება და არა ჩვენის საპირობებზედ უაზოქილია“. ამ საქმიანობას მისდევდა მისი თომაბა და უპირობად ილიას იგი უფრო აქ შესტრდებდა თვითმოქმედებას, და რაცა ხედავდა, რომ ეს თვითმოქმედება ხალხის ფრთხილ ისხამდა, იშლებოდა. — იტყობა: ამაში ჩვენ ვხედავთ მომავალი-სათვის ბევრ სანდუგეოს“-ო.

გარდასრული საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან სიკვდილამდე ილია იბრძოდა და მისი სახელი უკვე იყო დროში ამ ეროვნული აღდგენისა და გამარჯვების ბრძოლისა იგი იყო უდიდესი პიროვნება ქართული ისტორიისა, დიდი მწერალი და შემქმნელი ახალი ეროვნული ბრძოლისა, გამამჟღავნებელი და გამოუმჯავნი არასი თავისი ვინაობის დამსაცავად და ეს დიდი პიროვნება ნაწამები დაცვა ტყვეობი განგმირული წიწამურის ველზეს...

ამჟამად: მისი დაბადების ასი წლის თავზე მთელი საქართველო იმიერი და ამიერი, აქაური, ზეიშობის ილიას დაბადების დღეს, ზეიშობის ის საქართველო, რომელიც კვლავ რუსეთის ბატონობაშია მოქცეული და მართლაც: როგორც იტყობა მისი უდავო ხელმწიფისეული მე - 19 საუკუნის მუროვ ნახევრის ისტორიისა, ილია: „ერი, რომელსაც აღსოვს ევ თავისი ერთიანის სულის წირვა, ევ თავის დიდებუბოვანნი კაცნი და დღითა საქმეთა ამბოვი, კეთდება მხნელებმა, ჰგულოვნებმა და თავმოწონებულმა ყველგან, კირია თუ ლხინი. ამ ღირსებათა ბატონობი ერი არ დაუცვარდება, არ დაუდამუნდება არავითარს ზემოსულს უბედურებასა და განსაცდელს. იგი გულგაუტყმ, ხელად იბრძვის, იღწვის, გამწმენებელი თავის მამაპაპის პავალითთა და ანდერძითა და მარტო გულგულტყმული მებრძოლი დიანარჩუნებს ხოლმე ბურთსა და მოედანს - მწუთისაფელში“... და ილია დღესაც არის ამ მოედანზე ლულოს გამტანი... სულიერი მპყრობელი ჩვენი ქვეყნისა..

გიკ. ნოზაძე

ი ლ ი ა ს ტ ა ნ უ მ რ ი - ა ს ლ ო ს დ ო მ ი თ

ფ უ რ ტ ლ ე ბ ი ჩ ე მ ი თ ა ვ გ ა დ ა ს ა ვ ა ლ ის რ კ ე უ ლ ი დ ა ნ

ბრინ პიროვნებანი, ზმირად დიდ ბუნებოვანნიც, რომელთ მოდგამუბობის და ნაყოფაშობის შესახებ მთელი ფილოსოფიები, გამოკვლევენი და წყენება დაიწერია; არა იშვიათად იმ ეპოქისათვის, სადაც მათ უმუშავნიათ, თვისი სახელიც - კი მთუკათ; მათი საზოგადოებრივი ცხოვრება, ბრწყინვალე და ნაყოფიერი, მთელი ქვეყნის თვალ წინ ვადგმოლა, მაგრამ, როდესაც მისივენი იმით ეკრობ ცხოვრების აღწერა - შეხებას, სათქმული ან არა გაქვეი რა და ან სულ ცოტა. ასეთი მოდგამუბონი ისე მრავალია საქვეყნო სამსახურს, რომ დრო აღარ შერჩენით შინაური განცდების, პირადი „შეობის“ კვალის დატოვებისათვის, რამოდენადაც ეს „შეობა“ არ გამოხატულა მათ ნაწარმოებში.

ინტიმურ „შეობის“ სფეროში მიუკარგებულნი, ისინი თითქმის არ აუჯანყებენ საკუთარს, პირადულ ცხოვრების ფაქტებს, ასეთი აღმინებები, მერ-წილად, გულ ჩაბნობილი არიან. საკუთარ ფაქტებში ჩაქანებულნი.

ჩემის ვაგებობით, დიდი ილიაც ასეთი იყო და ეს განზე ვადგომბი არ იყო შედეგი ილიას მიუკარგებლობისა, განდევნობის, ან აღმინის მოძულეობისა. პირიქით, ილიას სწორედ ხალხში ტრიალი, ხალხთან ცხოვრება უყვარდა. ვერ წარმოვიდგინებ იგი განმარტობებულად, ანაგას სულ მუდამ, როდესაც - კი ვხედავდი, ხალხით იყო გაჩის შემოტრატებული; ყველასთან თანაწირობი, ამაყილი ღიმიწილი და საყრთო საქმიანობაშიც. მინახავს ილია ცხარე მოკა-მათე საზოგადოებრივ თუ კერძო წრებში; მინახავს ნაღობ - ქვიფშიც, როდესაც მასთან თევშუხე დაწმწკრივებულ, ღვინით სასვე ჭებებით მისულან და არც იქ დამდგარა უკან... ყველგან ერთნაირად, ყველასთან თანაწირობი, მაგრამ მისცვ გრძნობილი, რომ არის რაღაც წრე, უხილველად ილია ვერგმეო შემოხაზული. რომლის ვადახიჯებას არ აკადრებდი მას. რადგანაც იყოლით, რომ

არც ილია იკადრებდა თქვენი „წრის“ შეღახვასა. აი ეს „წრე“ საზღვრავდა საზოგადოებრივი ილიას — კერძოსაგან...

აქ არის სიმწეული ილიას იმ ცხოვრების აღწერისა, რომელიც მიმდინარეობდა ვაჭრულ საზოგადოებრივი მოდგამუბობისა. მართალია, ერთ დროს მე ბუნდა მარგუნა ერთგვარი პირიველი ილია ზმირად მენახა ხოლმე, მაგრამ ჩემი მასთან შორი - ახლოს დგომა უფრო შორი იყო, ვიდრე ახლო. იმ წრეში, რომელიც მართალია ახლო იყო ჩვენ დიდ მოღვაწეობას, შედიოდა: მისი ყოფიძენი, მეტადრე უფროსი — გიგა, ნიკო ზინანაშვილი, ანტონ ფერცულაძე, დავ, მიქელიძე, ან ამით მოთხოვნილი ილიას ცხოვრების დახმარება. გროგოლ ყოფშიძემ სცადა კიდევ ილიას ვრცელი ბიოგრაფიის დაწერა, მაგრამ ამოვი; მიუხედავად მისი ჩვენს პოეტ - მოღვაწესთან სიახლოვისა, საქმად მჭირთალი სურათი მოგვცა იმისი. და აქ მიოვრავს არავითარი დანამალი არ მიუძღვის. ილიასთან შესაძლებელი იყო ახლო დგომა, მაგრამ ამით ვერავრის ინტერესს პირადულს ვერ დასტყუებდით მას, და ეს იმიტომ, რომ დიდი ილია პირადულ განცდების სფეროში, როგორც ვსთქვით, გულ-სიბნობილი აღმინი იყო, თავის ფაქტებში განმარტობებულად ვართული.

მასსოვს ასეთი ამბავი. ერთ დღეს ილიამ დამიბარა თავისთან მოსალაპარაკებლად იმის შესახებ, თუ რა პოზიცია უნდა დავეცევა მეფის მოადგილე გრაფ ფორონკოვ დაშკოვთან, რომელთანაც ორივე ვიყავით მიწვეულნი. (ამაზე უფრო დაწმწკრივებით ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი). დანიშნულს დროზე რომ მივედი ილიასთან, შემეყვანეს მის კაბინეტში, სადაც ათიოდე წუთით მარტო დავარჩი. ვადავალე თვლი ჩვენი მოღვაწის სამუშაოთათს, რომლიც მოწმობილებას წინადაც კარვად ვიცინობდი. ავკრ კედელზე მეფე ერეკლეს დიდი სურათი,

ფერადებით დახატული, მდიდარ ჩარჩოში ჩასმული; იქვე ჩვენნი ნიჭიერი მხატვრის, გიგო განაშვილის სხვა ნახატებიც; თაროზე პოლონელ მოწინადაკის, ფელიქს ხოლროვიჩის მიერ ჩამოსხმული თულუქი და კანთა ხაზებით თავზე; ბუხრის ზემოდ: კავკასიის უშველებელი რელიეფური რუკა; ბუხრის მარჯვნივ, შემოსავალი კარების ნიშართულებანი: მაღალი - ზურგთან სკამი, რაღაც მძიმე ტომბიანი დატვირთული. ამ სკამს მიუღებია, პირდაპირ იატაკზე დაყენებული, დიდი იტალიელი პატრიოტიკის, განიზაღდის მაღალი სურათი. გმირს თავზე „გარიბალდის“ ქუდი ახურავს, წელზე ხმალი აქვს შემორტყმული. მე ვიცი, რომ განიზაღდი ილიას საყვარელი გმირია, სურათი განებდ ისე მოუთქმებელია, რომ თათხანი შეგვლისას სულ პირველად ვაჩვენებდი დავებდებთა, როგორც ცოცხალი პიროვნება, იატაკზე მდგომი და არა ჩარჩოში ჩასმული და კედელზე ჩამოკიდებული. აი ილიას საწერი მაგიდა. იგი კარების მარცხნივ, კედელთან სდგას; მაგიდაზე მორიგი წიგნები, რომელთაც ილია კითხულობდა; უმარაგი მგოან - მწერლების ხელი - ნაწერი ქაღალდები, ჭაღალდის პატარა ნაფლთ - ნაქსენები; ყველა ეს დასტობით, ზოგი მწყობრად დლადავებული, ზოგი თითქო უპატრონოდ მიდებულნი, აქა - იქ წოგნებს ქვეშ თუ პორობულებს ქვეშ ამოვლებული, საერთო შინაშეგვლილება დიდი უწყისობისა მაგიდაზე, რაც არ ეგუება დამწკრივებულ და სუფთად დალაგებულ ილიას. მე ვიცი; რომ ამ სახლში არავის აქვს უფლება მაგიდას ხელით შეეხება და თვისი ნებაზე დალაგოს იქ დაყრილი ნივთები. ამის უფლება თვით ილიას მხოლოდეს ყველა. საგან უღრმესად პატივცემულ ოლღასაც კი არ აქვს!

მანამ კახინთს ვათვალიერებდი, მომეშმა შიდა ოთახებთან ყვირილი; ყური დაფუგეფ და ვიციარ ილიას ხმა, რომელიც ვიღაცას წყრობით ემუდარებოდა: „ დამანებე თავი! ოღაც ნუ გამოწყვიტე მაგ შენი კითხვებით!“ რომ ამ სახლში ყვირილით ლაპარაკი მომეშმა, ეს არ გამკვირვებია, რადგან ვიციდი, რომ ქალბატონ ოლღას ორთავ ყურში სმენა ავლდა და ყველანიც მაღალი ხმით ეება-ასებოდიოთ ხოლმე; მაგრამ ილია რომ შენივებდა, სახეზე რაღაც განსაკუთრებული აღლუებება შეეიტაცე და ყურები ვსკვირბო.

შემოსილასას მასპინძელმა დაუყოვნებლივ ამ სიტყუებით მომიპირათა:

„წვეული ხასიათი მაქვს, გულში რაც გინდა დარდი მქონდეს არავის გავუზიარებ. მოხდება ხოლმე, რომ მთელი კვირაობით ჩემს ფიქრებს მართოდ ეცტარება, ვარ გაჩემებელი და დამურებებელი, არავინ იცის, რა მტკიცეა და რა მომდის; არც მიყვარს ამაზე სხვები დამეკითხონ. თუნდ ეს სხვები მასლობლებიც იყვნენ. ამისთანა ხასიათის ადამიანის გამოლება ძალიან ძნელი უნდა იყოს შინაურებისათვის!“

ანკვარა იყო, რომ იგი რაღაცას ნანობდა და სურდა, მე ეს მოვინდოდა...

ამხიარად, თვით ილიამ კარვად იცოდა თავისი ეს ზნე — მისი გულ - ჩათბობა და პირადულ სფეროში მიუყარებლობა...

ამ პირობებში მეტად ძნელია ვისიმე ცხოვრების სისრულით აღწერა და გადმოშლა. მე ამის არც ვაპირებდი

და ამ ჩემს მოგონებებში უფრო იმ განცდებზე მაქვს ლაპარაკი, რომელიც გამოწვეული იყო ჩემში ილიასთან შეხვედრით, მასთან შორი - აბლო დღოპით.

+

პირველად ილია ვნახე ამ 55 წლის წინად, ასე 1881 — 1882 წლებში. მე მაშინ მესამე თუ მეოთხე კლასის შეგარული ვიყავი ტფილისის კადეტთა კორპუსში. მამა ჩემი ჩემს საანავად ჩამოვიდა ბათუმოდან ტფილისში და ჩვეულებისამებრ ჯერ სოხნის საყდარში წამოყვანა და იქვე ეზოში მსცხოვრებ, მსკოვან ალექსანდრე ენისკოპოზთან მიმოყვანა და დამლოცვინა. მერმე გავყვარეთ წერაკიანების საზოგადოების კანცელარიის, სადაც მამამ მოიკითხა ეურთოდან გვარის რაღაც ძველი სიგლის ამბავი, კანცელარიიდან რომ გამოვლილი მამამ მოიხზა: შვილო, დღეს სადამოს ქართული სკოლის კრება ყოფილა დანიშნული და იქ წაივლიდით; იქ ილია ჰაქვაცაძის დაგანახებებ, ჯერ ხომ არ გინახავს? და წაივდიეთ სასკოლო საზოგადოების კრებაზე. პირველად ვესწრებოდი ქართულ საზოგადო კრებას და ყველაფერი იქ ნახული ჩემგან დიდ ყურადღებას იწვევდა. რომ შეგვიდით, კრება დაწყებული იყო. ქართული, სათავდაზნაურო საზოგადოების სკოლა მაშინ, ყოფილ ნიკოლაევის ქუჩაზე იყო, უკვამში. იქ სადაც შემდგომი რუსის ჯარის საინტენდანტოს რაღაც დაწესებულება გადავიდა. სამკობლ მოხდენილი ზალა ხალხით იყო გაჭედილი. სულ პირველად მეოცე მხლორობა და უწყისოდ აქა - იქ სიტყუების დაულოგებელი რაბა - რუბი, გავგონადიდათ, მოხრადილ დახლხი კი არ შეკრებილა, არამედ სკოლის შევირდებს მოუყრიათ თავი რომელიმე საარკრიაილო დაიბაზში, დიდი „პერეგინში“ დროს. ის შთაბეჭდილება უფრო ძვირმეტყულო, როგორც, „ზარის“ წყარევი მომეშმა, თითქო კლასებში შესასვლელად იწვევენ იქ დამსწრეთა. ავიხედე ზევით, ესტრადისაკენ; იქ სამი აკცი იჯდა მაგიდასთან და ერთი მათგანი იყო ზარის რომ გამოშვებით აჯანყდებოდა. მამა ჩემმა ამიხსნა — აი ის, შევანი რომ ზის, გენერალი კონსტანტინე მამაცაშვილია; აქეთ - იქით რომ უხებოდა, ერთი ცხედავდა და მეორე გოგვაბევილი, ევენი მასწავლებლები არიან.

როგორც იყო ძალზე მოხუცებულმა და წელში ორად მოხროლმა მამაცაშვილმა თავისი ზარის საწყოლებით მოზაგდო სიჩუქე და სიტყვა ვიღაცას მისცა. ეს ვიღაცა სკანების მტორე თუ მესამე წყებაში იჯდა. ლაპარაკი რომ დაიწყო, ფეხზე იდგა და ცალი ხელი სტრუთის უბეში ამოკლა. უფრო სასკოლო ტანისა იყო, საკმობლ მოკრავლბებული. შავი, მარდენილად შეუთუხებული წვერობა და ულუვაშით. თამ, წარბი და თვალებიც შავი მქონდა. მან რომ ლაპარაკი დაიწყო, სრული სიჩუქე ჩამოვიარდა. თავისი სიტყვა რუსულად წარმოსთქვა იმ კაცმა. ვიფიქრე, ალბად გენერალმა არ იცის ქართული და ამიტომ ასე მოიქცა ის მოლაპარაკე. მაღლ შეგინებში, რომ ყველა რუსულად წარმოსთქვამდა ხოლმე სიტყუებს. (ამისი ნამდვილი მიზეზი მხოლოდ მრავალი წლის შემდეგ გავიგე. სასკოლო კრებები და ქართული სკოლა რუსეთის საწონსწავლო უწყების ზედამხედველობას ექვემდებარებოდა და ეს დაწესებულება კი ყოველ ღონეს ხმარობდა რაიმე საბამი ემოვა სკოლის შევიწროებისათვის და

თვით საზოგადოების დაწლისათვის. ამის ერთი საბაზი იყო ჩვენობა, თუ საჯარო კრებებზე ქართული ენა იქნებოდა დამუშავებული. ამ მხრივ მეტი თავისუფლება ემინგებოდა ჩვენს პროვინციებს, სადაც უშუალოდ ისე არ მდინდებოდა „მზრუნველი“ იანთესის და რუს ეგზარხოსანის უწყებანი).

თავისი სიტყვა იმ შეაფხვერა კაცმა დაახლოებით ასე დაიწყო:

— სიტყვა მოვიტხოვე არა იმისათვის, რომ უთოვდ ესისმე საწინააღმდეგოდ ვილაპარაკო, არც იმისათვის, რომ სხვის ტყუა ვასწავლო, არამედ მხოლოდ იმისათვის, რომ მე თვითონ მსურს, ჩემდა გამთავრავდო, ვინადან ის, რაც აქ იყო თქმული, ყველა არ არის ჩემთვის საკმაოდ ცხადი. —

მამა ჩემმა წამწარბოლა: — ეგ არის, შენო, ჩენი მწერალი ილია ჭავჭავაძე; უფრო კარგად დღედე. — მე უფრო უფრადღებთი დაეცქერდი მოლაპარაკეს. ხსენებაში დამარს ილიას მაილაო უშბლი, მოლოდინი და მიმზიდველი თვალ - წარბი და თვითი პირის კანი, ვულოდინეთ ვესმენდი ორატორს. მართალი უნდა ესთქვა, ზემოდ ამონაწერი სიტყვების გარდა, ევრაფერი ერთა ვავივე არა. რალაჲ პროფაქმებზე, სისტემებზე, საქართველოს პოლიტიკურ და ეკონომიურ გეოგრაფიაზე და სხვა ამისთანებზე ქმონდათ ლაპარაკი და ყველა ეს არ შეადგენს ჩემი ისტორიის და მონიდელ რეპერტორს. კრება იმით ვთავიდა, რომ ილია ჭავჭავაძემ თავისი რაოდე აზარი ყველა მოაზრეა და ამის შექმნე კრებაც სიმშვილით დაიწყო.

ილიას ზემოდ ამოწერილი სიტყვების გამო მამა ჩემმა შენდერი ამაზე გადმოცა. თურმე ერთ ამისთანა ყოილობაზე ჩემმა დამსაუბრებელმა მოვლაჲმე, დიმიტრი ყუიანძლა დიდი დასაუბრებელი თავისი წინადადება შეიტანა, მგონი, ბანკის თემაზე. დიმიტრის შემდეგ ილიას მოეთხოვა სიტყვა, ვაკერტიკაშვილი დიმიტრის შემოტანოლი წინადადება და ბოლოს საზოგადოებას თურმე ასე მიმართა: — მე ვარჩევი, რაც ბატონმა ყუიანძლა დასთქვა, დაივიწყეთ, უკუ ავლით მისი წინადადება, რად სთქვამ იგი ზარალის მეტს არას მოვცემო. — კარგად არ მახსენა ამ ფრაზის რედაქცია, მაგრამ, ვგინებ, რომ დაახლოებით ასე ეთქვა ილიას. ეს სიტყვები მხოლოდ დიმიტრი ყუიანძლის ისე სწყნობდა, რომ გულმოდგინე მომზადგარა და თავისი ბოზი ხშირ ეთქვა: — პო, და მამო მე აქ სულ ზედმეტი ვყოფილვარ! — სთქვა ეს და გულნაწყვეთი გავიდა კრებიდანო. ყველაზე ძლიერ აღზად ილია ნანობდა, რად ვაწყენინებ ადამიანს, რომელსაც დიდ პატრესა ვაქცემო, მაგრამ საქმეს აღარა უშველებოდა რა, დიმიტრი წვიდა და მას იმით იგი კრებაზე აღარავის უნახავსო. აი ეს ებრზოდი მოაგონდა მამა ჩემს და ამით ხსნიდა იმ თავიანთი სიტყვის შესავალს, რომლითაც ილიამ სასკოლო ყრილობას მიმართა.

საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ კამათის დროს ილია ძალიან დაურიდებელი იყო; ბევრს ეგონებოდა, რომ იგი სკიდობოდა თვით მოკავშირის პიროვნებაც აეგდო ანუ აგდა, მაგრამ როდესაც შემდეგში უფრო ახლო ვავიციანი ილია, დაიწმენდი, რომ მას სწორედ ყველაზე ნაღობად კერძო პიროვნება ანტერენებდა. მას საქმე მოპირისპირის აზრთანა ჰქონდა და თუ იგი ჰქონდა არ დაუჯდებოდა,

მოდა, ნოურიდებოდა შეებრძოლებოდა, ჯერ სერიოზულად არგუმენტაციით, და თუ დინახავდა, რომ ეს არასკრიდა, მაშინ მიმართავდა დოქნის კოლოს, ახრად ავდებსა და ენა - მხევილობით სასენ იუმორს.

სიმატილე უნდა ითქვას, პირად წყენა თვითონაც არ იყოდა, როდესაც მას აკრიტიკებდნენ. ხშირად გულწრფელადაც მოსწონებოდა მოპირდაპირის ენა და თვით მისი, ილიას, სასაცილოდ ავდებდა; „ეს ძალიან ყოჩაღად გადმომატე, არა ერთჯერ უთქვამს ილიას მოწინააღმდეგის სიტყვის შესახებ.

+

მასთვის ერთი ასეთი ანბავი, მაშინ მე, ასე თუ ისე, უკვე ჩამხული ვიყავი საზოგადოებრივ საქმიანობაში და სხვა და სხვა კომიტეტებშიც ვიყავი წევრად არჩეული. ერთ საბანკო კრებაზე გამოვიდა ცნობალი კახელი მემამულე, კივი ჩოლოყაშვილი, ნაციონალიდ წოდებული. იგი მუდამ ოპოზიციაში უდგა ილიას, თუმცა პირადი განწყობილება ძალიან კარგი ჰქონდათ. თავის სიტყვაში, მართლაც მიემართოთ ავსეში და დარბაზისლური ქართულით გადმოცემულში, სასაცილოდ ავდო „ჩენი ბანკის უზენესი მმართველი და ყველაფერში უსოდველი ბატონი ილია ჭავჭავაძე“. ორატორი უცაიციებდა ახალი ქართული თეატრის შენობა ისე ძვირად დავჯდინდა, რომ ჩემს ვატყავებელი დავრისათო. მაგრამ წარსულ ხარჯებს ენა სჩივის, მომავლისაგან მანიც გვიხანის ჩვენმა დიდმა ფინანსისტმა ილიამაც, ასე, შეხედეთ ამ თეატრის ქერსაო, სათეატრო დარბაზში გაქცილილს ხალხმა და თვით ილიამაც თვალმეტი ზეითი ადავტრის. . . ავრ შევსა ბოზ ზედაც მთელ მსოფლიოში ცნობილი ხუთი გენიოსის სურათებს, ირგვლიე ჩამომწკრივებულთა. ამშენებლებს ზუზუი თავისუფლად დაუტოვებიათ ერთი ცარიელი ადგილო და იქ ჯერ არავინ მიუხატავთ. რას უნდა ჩინებოდეს ეს, ბატონებო, თუ არ იმას, რომ მალე იქ დახატავენ მეექვსე გენიოსის სურათს, და ეს გენიოსი, რაღა თქმა უნდა, თვადი ილია ჭავჭავაძე იქნება“-ო. ასტყდა ამ სიტყვებზე ზალაში თავისიანი ხარხარი - სცილო. ილიაც იკინოდა, მაგრამ ეტყობოდა, რომ ისიც კერობდა ამ ანბავსა. ბოლოს სკენაზე გამოვიდა თეატრის მწეებელი და ახსნა, რომ მგ ადგილას ელექტრონის ლესტრა უნდა ჩამოეკოდიოთ და ამით დაამშვიდა ჩოლოყაშვილიც და სხევიც...

რკი ორატორებზე ჩამოვავლე ლაპარაკი, ვიტყვი აქვე, რომ სთავარი გულმოდგინე იყოდა ილიამ სტენი სიტყვების მოსმენა და უმამწილეს გვეტყოდა ხოლმე: — ენც სტენის სიტყვის მოთარბნება მოსმენა არ იცის, თანე დღეში კარად ლაპარაკევი ერთ ისწავილსო. —

ვფიქრობ, რომ თვითონ ილიას, მაინცდამაინც, არ უყვარდა ლაპარაკი; იგი ჩემზე ისეთ შთაბეჭდილებას სტოვებდა, თითოე ვილიაც, იქნება სხვამ სთქვას, რაც სთქმელო მიქცე და აცლიდა სტებსა. ამიტომ იყო, რომ, მეტწილად, ლიამ სულ ბოლოში იყოდა სიტყვის აღება.

ორატორული თეზიხი და ნიჭი ჩემი მოვლენისა საერთოდ არის ცნობილი; ამ სფეროში ახალგაზრდებს ასეთ რჩევას ვგაძლევდა: — თავის დღეში არ აჩქარდეთ და სიტყვა არ მოითხოვოთ, მანამ სრულიად არ დაამტკინებოთ თქვენს თემას. მაგრამ ნუ დაიწყებთ ლაპარაკს, თუ კარგად მოგფრებელი არ გაქვთ თვითი სიტყვის შე-

სავალი და მისი დაბოლოება. ეს იმისათვის არის, რომ ლაბარიაკის პროცესში რაიმე შემთხვევით, არა ავტომატურად, მოკავშირეებმა განგებ რომ აჯრონ, რაკი თქვენი უყვე იცით, როგორ უნდა დაწყოთ და როგორ მოათავსოთ სიტყვა, თქვენ თქვენსას გაიტანთ და საერთოდაც სიტყვა საჭირო თბაბუქილებს მიაქვ მიზანდენსა... —

იმ ჩემი სულ პირველი შესხვედრის შემდეგ, ბერძნულ წყნადობა ისე გაიარა, რომ ილია თითქმის აღარსად მიწნახავს, ბუნდოვანად მგონდება, რომ მხოლოდ ერთხელ მოკავშირე თვალს მას ქართულ თეატრში. ილია მეორე წყების სეპარირებულში იჯდა და მანამ წარმოადგენა არა გათვალა, სკამიდან არ დაძრულა. ამ შემთხვევაში ჩვენი მეორე დიდი მგონის აქაი სულ სტენანორად იქცეოდა. როდესაც კი იგი ტელისში იყო, ყველა ქართულ წარმოდგენას ესწრებოდა და იქ მტკიცად ერთ ალაგას არა მგადა. ხან წინა რევიმში ვხედავდით, ხან უკანა წყნადობაში, ხან კიდევ კლუბებში. ყოველ ანტრატისს დროს ფოიეში უყვარდა ბოლოს ცემა, მგაბობებ — პატრის-მცემნობა ნიერ გარს შემთხვეული. წარმოდგენაზე დაძმარე „გენაზხილები“ ხელი — ხელ ჩაქიდებულ, ერთი ფრონტი, ავედენებლობით უკან აქავს და აღიქსით და ჩემი ხმით ცხურჩულობით: — ჩვენი პოეტი, ჩვენი დიდი მგონის, ჩვენი ლტომონტო — პუშკინი, ჩვენი აქაი! — მოხდნობდა, რომ ეს სიტყვები აქაიეს ყრიადებო მიდიოდა, ლომილი გადმოგვხედვდა და ჩვენ კი, შემკრათალი, დაქოვანტებლობით ფოიეში და ხალხში ავერეილით ხილდო... —

კადეტთა კორპუსში კერძო 1886 წელს დაეასრულე. სახელდრო, საადიკრო სკოლაში შესვლაზე უარს ესთქვი და ჩემმა მშობლებმავე ხელი შემოწყვეს და პარიზში გამოსტუმრეს, სადაც ამ სამთო ინსტიტუტში გაიარებდი შესვლას, ან უმალეს აგრონომიულ ინსტიტუტში. მთელი წელიწადი იქ ვმზადებოდი მისაღებ გამოცდების ჩანაბარებლად. პარალელურად ვმაცადინებდი ქართულ ენაშიც და ხელი მივეცე ქართული ისტორიის და ლიტერატურის შესწავლასაც. ქართულ სტუდენტების წინა თაობებზე დატოვებინათ ქართული პატარა ბიბლიოთეკა. ზოგი ქართული წიგნი პარიზის ბიბლიოთეკებშიც დაცხვდა ზოგიც თვითიველს ჩვენთვანსაც პქონდა თან წამოიღებოდა და ტელისის გამოცენაზე მოგვდიოდა. ყველა ამან ხელი წემოწყვი ილიას ზოგიერთი წარწერბსაც გაეცნობოდა და შემეგნო მისი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ფიზიონომია. ახალგაზრდა სტუდენტს საყუთარი იდეალები მქონდა და შედგენა მომიცე ერთგვარი რევიზია გამეცეთებინა ჩემი თვისებების, რამდენად იყო იგი დახლოებული, თუ დაშორებული მასთან, ჩასაც ილია ვეჩადავებდა... —

სულ პირველად აღტაცებას იწვევდა ჩემში ილიას წყაროლები, სადაც იგი ქართველობის ღრსებას იცავდა, მჭირივით რომ დაფორნდებოდა ხოლმე საქართველოს მოძულე რატკოვებს, ვაჩუხ „კავკაზს“, სომხის შოვინისტ ეურნალისტებს „ტრფლისის ლიტერატი“-ს რედაქციოდან, სადაც დასმენის დაბუქვაც კი გაბედეს ქართულ საზოგადო დაწესებულებებზე, მგალოთად ამ სიტყვებით: — პროპაგანდას აწარმოებენ, რომ არავინათ რუსული არ

მიიკარონო და სხვა... — მომწონდა, რომ თვით სომხის ერი სამეგობროდ იწვევდა და იგონებდა ჩვენს წარსულ ურთიერთობას. მისაწონი იყო არ მთარახები, რომელიც გადაგვარების გზაზე შემდგარ ქართველ ეგენებს მიხედებოდა ხოლმე ილისსაგან, მგა, ასეთი — „გერულ წოდებულ მხალდი წარბებს ხალხი, თუნდაც სრულიადც დაეთხოვოს კიდევ ჩვენ ლიტერატურას, დიდი არადერია. საქმე არის არის ჩვენი ერი მოზარდებს გონების გახსნის გზაზე წარმართოს“. — ამ კიდევ ილიას ასეთი განცხადება: — „სად არის, სად იმალება განათლებული და მცოდნე წყობა ერისა? რატომ არ ეწველება იმ ხალხს, რომელმაც იგი გამოზარდა და რომელსაც იგი ეცუთენის?... ნუ თუ არ ესმით, ან ავიწყლებათ, რომ ყოველი გროში, რომელსაც ის თავის სწავლაზე ხარჯავს, ხალხის თვლით, წყა და დავით არის შეგნული, თუნდა მხალხობელთა ხელითაც იყოს მიწვილი“. — ჩვენ, ახალგაზრდობისათვის ეს სიტყვები პირდაპირ საპროგრამო მნიშვნელობას დებოდა და გვიმტკიცებდა ლტოლვას ქართულ საქმეში მუშაობისათვის. ჩვენი მოვალეობის ღიდ შეტენბას გააწვდინა ასეთი ძახილი ილიას: — „ყოველ დაწინაურებულ ქვეყანაში თითქმის ყოველ ათს წელიწადში ცხოვრება ფებს იცვლის... ყოველგვარ მოძრაობას ... ახალი მოთხოვნებდა მოსდევს და კიდევ: — „თავდაზნაურებობამ, როგორც წოდებამ, როგორც ცალკე კრებულმა, დიდი ხანია თვესა დრო მოიქცამა... ამ სიტყვების დაწერა იმ ადამიანის მიერ, რომელიც სათავეში უდგამ იმ ქართულ მოღვაწეთ, ბატონყმობის წინააღმდეგ რომ აღიშრათენ, არ გვაკვირვებდა. ისიც დააჯერებდა ვახდა, რომ ილიას მოსაკლავად, წინანდელ ფეოდალური ფენების ნაშთებში შეთქმულებად კი იყო მოწყობილი... —

ჯერ პარიზიდან და შემდეგ მოსკოვიდან, სადაც მე ბუკრეობის რაზმმოვლესკის აკადემიის სტუდენტო ვახდა, თვლით არ მოვეგნოვარება ილიას მოღვაწეობაზე; სადაც კი შეეცალუბოთ, მის წაწარმოებს ვმოთხოვნილით, ესწავლებოდა და ცოწრთებოდა. მისი ხელმძღვანელობა წერაკითხვის საზოგადოებისა, ერთ დროს ქართული დრამატურის საზოგადოებისა, ბანკისა და სხვათა საყოველთაოდ იყო ცნობილი მოზარდ თაობაში. —

არ ვიცი, თუ ბუკრსა აქვს წყაითხული ილიას შესანიშნავი პოლემიკა დიმიტრი ყოფინათან ბანკის მოწყობის და საბანკო პოლიტიკის შესახებ. აქ ილია ვამოვლას, როგორც დიდი სპეციალისტი. იმისი ფელეტონები ასეთ მოსაწვენ თემებზე, როგორიც არის საბანკო ტენიკა, ბუალტერია, ბალანსი, გირავნობის ქაილადების კურსები და სხვა გაკვირვებას იწვევდა არა მარტო იმით, რომ ქართული დიდი მგონისი დაუშინაურად ამისთანა სავნებს, არამედ წყნალების სტილიც. ტერმინოლოგიის ადვილად დაძლევ, სპეციალურ კითხვების მხალხობა და მოჭეულად გფორმება — გადმოცემა, როდესაც სასოვლო შეტრნობის ეკონომიის გამოცდების ჩასაბარებლად

ვემზადებოდი აკადემიაში, არა ერთხელ ჩამიხედნია ილიას საბანკო წერილებში; ეს მისი ფელეტონები დღესაც მაკვს წინახელო.

მოსკოვში კურსის გათავების შემდეგ ტელიოსში რომ ჩამოვედი (1893 წ.), მაშინვე ამირჩიეს სამს ქართულ საზოგადო დაწესებულებაში: ქართულ სასკოლო კომიტეტში, ბანკში — ზღაძნებულე კამბიტის წევრად და დრამატულ საზოგადოების გამგებნად. ეს ის დრო იყო, როდესაც ჩვენმა მაშინდელმა ძველებმა ვადასწყვიტეს ახალგაზრდობის ჩაბმა საზოგადო საქმიანობაში, რომ მომავალი კადრები მომზადებულყო.

მასობს, მაშინ აკაკიმ საოხუნჯო მლოცეები დაგვიწერა გველა ახალ არჩეულ და თავისებურად გაგვაშინათხა. რაკი შე სამ დაწესებულებაში ვიყავი ერთბაშად არჩეული, მტკიან აკაკის ნიერ ასეთი წოლტი მომხდა: „უფროსი, ფილოტელის წევრი ქართული დაწესებულებების ყველა კამბიტისა“. თაროიანლური იყო ილიას მოქცევა ჩვენ ახალგაზრდების მიმართ. ახლიან უხარობას ახლებში საქმეში ჩაბმა, მგარამ არაფართი არ გვარჩენებდა, რომ ჩვენ იმის ხელმძღვანელობა გვესაბურთებოდა. პირიქით, ისე გვეტყვიოდა და ისეთ მოთხოვნებებს გვიყენებდა, როგორც საქმეში დიდი ხნობით ჩანებულ ხალხსა. არ უფერად ტრამბი, რომელიც სხვის ღალატობას მოითხოვდა. თითქო იმისი თქმა უნდოდა: რაკი საქმეში შემოხვედი, მაშ შენი თავის იმეულ ქმნობა და ამა გვიჩვედი ეგ შენი უნარიანობობა, საზოგადოთ წინამძღვედი იყო პრეტენციებით ვისიმე წინ წაწევიას. საინტერესო და საქმისათვის სასარგებლოდ მხოლოდ იმით სოვოდა, ვინც საკუთარი ღრნით, ცოდნით და გარჩეულობით დამისაზრებდა საზოგადოების ყურადღების. ასე ეტყვიოდა ვარწმუნებდა და შინაურებსაც. კორპუსთანვე ჩემი სიყრბის ამხანაგი, კოტე აფხაზი, დის წულა ილიას, არტილერიის რევიკერი იყო, ვიცოდა, რომ მას დიდი ხანია სურვილი ჰქონდა ამ საზოგადოებისთვის თავი დაენებებინა, მგარამ ისიც ბიძაებერ ამხარ საქმეებში ჯიუტი იყო და ერთხელაც არ შეუწყუებია თავის სახელთავის ბიძა რიხე თხოვნით. არც ეს უკანასკნელი ცდილა თავისად ესტუნა დისწულისათვის, რომელიც, ვიცოდა, დიდათ უფერად. რაკი როცე ყოყმანობდა, იფდტი და შე მივედი ილიასთან; დავეხებებოდი, რა სასარგებლო დისწული ჰყავს. ნიჭიერი, მომზადებული, შრომის მოყვარე ინტელიგენტი, ილია მისმენდა სიამონებოთ, ღიმილ პირს არ სცილდებოდა, ნმდვილად შევატყვი: რომ უხაროდა ასეთი დამასითავებ; დამპირდა, ნოეფიქტებო, მგარამ, ალბათ, ინციტატების გამპირენას იქიდან ელოდა და რაკი ეს არ მოხდა, ვინაიდან პროტექტივით წინ წაწევა კოტესად სტელოდა ჩემი ცდისაგან არაფერი არა გამოვიდა რა და ამით დაგვიანდა კოტე აფხაზის საზოგადოებრივ ასპარეზზე იმ თავითვე ჩაბმა...

+

ბანკში მონაწილეობამ უფრო ახლო დამაყენა ჩვენ სასკოლო მოღვაწესთან. იმ ხანობას „ბანკობა“ უკვე გავრღებული იყო ჩვენში. ილია ყოველ მთრავ სხდომისათვის ისე ემზადებოდა, როგორც სტუდენტე გამოცდებისათვის. ტენზორს და პრინციპალურ კითხვების გარჩევის დროს სრული დოკუმენტაციით აღიჭურვებოდა

ხოლოვე, სპეციალურ წიგნებიდან ციტატების წარადგენით; იმისი ბიბლიოთეკა იმ დროს სასკო იყო ამხარის გამოცემებით; მასობს ერთხელ ჩემი პროფესორის ლექციებში მივეუბრე სამკურნალო ბანკების შესახებ და ილიამ იქიდანაც ამოიღო სფიგელური თაროიკის ჩასატყობოდა.

ილიას ტატკოვა საბანკო თაროიკისათმ ბროლოში ასეთი იყო: სტრიაზულ არეუმენტაციის თავისას წუთუნებდა, დაკინავზე დაკინავთ უმასუნებდა, ხუმრობას ხუმრობათვე უმასპინდლებოდა და თუ საქმეს ვაუთრებდენ, არც პიროვნების ამხნად აგდების წინამდებელი იყო.

ჩემ, ახალგაზრდებს ზეერი რომ არ მოგწონდა მარბლისტების და ჭაგვაგაძისტების ახირებულ შემოქმედებებში ამიტომ თავივედოთ ბანკისას ვერადებოდა და ჩვენი დამოუკიდებელი ჯგუფის შედგენა დაგვპირით, რომელიც ხანხანა „ნიეტრალურ პარტიის“ სახელით მონათლეს. დიდ ხანს არ შეგვარებია ნიეტრალობა და მალე ჭაგვაგაძისტებში გავიქვიფეთ, რამაიც ხელი თვით თაროიკონერ - მარბლისტებმა შეგვიწყველეს...

მაშინაც, და ესლა მით უფრო, არ მომწონდა ბანკის კითხვების ვარწმობა ასეთი შედეგებმა. დღესაც ვერ ვამბოვია — რა ჰყოფდა სტრიაზულად იმ თაროიკონერს. ვკონებ უფრო ტემპერამენტი, ვიდრე პრინციპალური განხილვებოდა. არა მცირე როლი ათამაშეს ვინც ილიას და ვანის ვარწმობა იცნენ დაჯგუფული და უპრაგონოდ ენაწყულიანდენ. ნიჭითა და ენერჯითი სასკო ეც. მარბული ის მუპარი იყო, რომელიც სულ მუდამ დედლა და გადმოდინდა, — ილია ეს ას - კოიკი ჭვეჭრში დანდგარი და უკვე დაეწებულნი დენია იყო. ერთი ანგარიშს იმას არ უწევდა, რომ შეტყობილელია სულ მუდამ მუპრობაში ყოფნა; მუპროს ეს თითქოს დაეწევიოდა, რომ ერთ ხელს იგიც მუპარი ბრძანდებოდა. თვითონ ბანკისათვის იმ დროინდელ კრებებს, თავდადებუებამდე ვატრებულს, ჩემს აზრით, ვნების მუტი არა მოუტანია რა, ამა, რა ხეირის დაყურადა ასეთ სათოთის საჭურბლო დაწესებულებას მთავრობისაგან მოხდენილი რევიზიები, ამისი სატასტო ქალების ვაზრთებში გამოტანა, სამინისტროებში ილიას მონაწილედებუთა მიერ საინტერესო ვაგზუნა და სხ. ყველა ეს სახელს უტრებდა ჩვენს ბანკს და ეს ვარცმობა გავგულნეს ატდენდა ჩვენნი ვირაწრობის ფურცლების კურსებზე...

როდესაც საქმიანია იმით ვათავდა, რომ თაროიკიამ ვერ იქნა და ილია ბანკიდან ვერ ვაიჭევა, ერთხელ ვავკანდირდი და ზედაწმედაც კომიტეტის სხდომაზე ილიას ვუთხარი: — „ბანკობა ილია, ვარცმულად თქვენი გამარჯვებით დასრულდა ეს ამბოღენა ალაქაქოთი და არსებობიად კი მე ვსთავი, რომ თქვენ დამარცხებული ბრძანდებოთ“—მუჭი. — „აბა, როგორა“—, თითქმის გვევირვებით შემიკითხა ილია. — „ჯერ იმითა, რომ მუპროს შრომა დატვირდებოთ, მანამ ჩვენს ბანკს წინამდელი ნდობას დატრუნებდეთ და დაუტრუნებთ კი? მერე, ამა უკან მივიხედოთ: თაროიკიამ ამოღენა წლები ისე დაეკარგო? ნათ ისე შევიტრათ ზელები რაღაც მთოზე - ხარისხობიანი საკითხების ირგვლივ, რომ უმთავრესი ჩვენთვის, ჩვენი ლიტერატურა დაგვიწყვილდა. ამ ხნის განმავლობაში დრო აღარ შევარჩინესთ. რომ რომე საყვარალებო შეგე“

თხზათ და დაგვეწერათ. აი სადა ვართ ყველა დამარცხებული“ — ამაზე ილიამ მხოლოდ ეს მიპასუხა — „ჰო, მაგ მზივ, შეიძლება თქვენ მართალი იყოთ!“ — ბარემ აქვე ვიტყვი ილიასთან ამავე ხასიათის სხვა გამოთქაბრაკებაზედაც, საიდანაც ნათლად სჩანს, რომ მიუხედავად მდგომარეობისა და წილოვნების სხედანსებობისა; და ილიას ვითომდა მოუტარებლობისა, შეეძლოთ მისთვის პირში ბევრი რამ ისეთი გეთქვათ, რასაც ბევრ სხვას ვერ გაუბუდვადით.

+

ერთხელ მან ბანკში გამოვიცხადა, რომ გადასწყვიტა გერმანიაში გამგზავრება ერთი ცნობილი სპეციალისტის სანახავად. ამის გაგონებაზე მე ვაშომოცდა: — „ძლივს! ქართველებისათვის სწორად სათაქილოა, რომ თქვენ აქამდე ევროპა არ გინახავთ და რუსეთის იქით არცენა გასულხარბა“!.. გული მოუცივდა ილიას ამის გაგონებაზე. მაგრამ ის კი არ სწყენია, რომ მე ვერეოდი იმის საქმენი, არამედ ის, რომ ვერ გავველო მისი მდგომარეობა და იგი ესკრდითი: — „სად ჯანდაბას წვიოდით ჩემი ვალუბისა და ვექსილების პარტიზან“!?, დიდღვევით ზარი დარტყა და შემოსულ მეკარე ბეგას უბრძანა: — „ტერმინასოვნ დამიძახე!“ — ეს სომეხი ერთფეროთი ბუხბალტრის თანხმუნედ იყო ჩვენს ბანკში და ილიამ მას მიანდოთურმე პირად ვექსილების ვადენზე თვალყურის დევნა. ტერმინასოვი რომ შემოვიდა, ილიამ უთხრა: — „აბა, მოჩვენეთ ჩემი ვექსილების სია“!.. — ილიამ გამოართვა კარად გრძელი ნუსხა ვადების, ცხარედ ადარიალა იგი და შემოგვძახა: — „აბა ამ ვადებს სან წაიცილეთ; უხეზოდ პარტესტებში ხომ ვერ გავფუშებდით მათ!“ — როდენმა ბუხბალტრი ვავიდა, სხვებმა. ფფო მასლობლებმა უთხრეს: — „კაყო, რა აშმაკოა მაგოდენა ვექსილები“? — მე მაინც ამ ცხებრებად და კიდევ შეგერეო ლაპარაკში ცხბა რომ ეუფუქლები, მრცხენია იმ მამინდელი ჩემი მეტრირობისა); — მაგავო ხომ არ აერცლებენ მძებსა, რომ ილია სულ მუდამ კარტის თამაშში ატარებს თავის დროსა და დიდ ფულს აგებო? — ამის გაგონებაზე ილიამ უბნა წინაში ამოილა და ვადავეშოლა. თითქო ვისზე უფლებად გეკომბა მისთვის ასევერსი მოგვეთხოვა ასეთი, უფლრსად პერსონალურ საქმეში. — „აი ვადავედეთ ამ წიგნაკს და ნახათ, ვალები რაზე დამედო და ვისი დამედო“ — და ილიამ წაგვიკითხა, სად რა ვალი დასვლებია: ვახუთის გამოცემბა და სტამბახე. — „იქნება ჰგონია ვისზე, რომ ვახუთი რამე სარგებელს მაძლევს. იგია ჩემი ვალუბის უპირველესი წყარო“. — კარტის თამაშობის შესახებ კი ავიტონსა, რომ იგი კარტის თამაშში უფრო მოგებშია, ვიდრე წაგებში; აი, მაგალითად, ჩემი „ჩასაჯღომი“ იმ ფულით ვიყიდო, ან რა დიდი მოთამაშე მე მწახვ, რომ ამოდენა ვალი დამედოთოდაო! ამ ვალუბის ვთამაშობ, ეს უსთავრესად იმისათვის, რომ კავშირი დავიკორო იმ პირებთან, რომელთაგანაც ბევრად არის დამოკიდებული ჩემი დაწესებულების ბედი. რამდენჯერ მომწველებთან ჩემი პარტიზორები იანგოეს, ეგზარხობების და სხვათა მოხელეთა ინტორიგების ასაცილებლადო..

ყველა აწნარს ვთამაშებულ გამოსვლებში მოთავარი ის იყო, რომ თავისუფლად ვაძლებდით ჩვენს თავს ნებას

ასეთი კითხვები დაგვეცვა ილიასთვის, რომელიც ყველას გვეგონება და განსაკუთრებულ პარტიზონებში ვერცხროდიოთ. ილიამაც იცოდა ესა და იმის მავიჯარა, რომ შენიშნა ჩვენთვის — რა თქენი საქმეა, ჩემს კერძო ცხოვრებს შეგებით, პირიქით, დალაგებით ავცხხინდა ხალხზე. მაგრამ მომზდარა, რომ კარტის ისტორიების განვიკვამაზე სხვებს თვითონ დაასწრებდა ხოლმე და თვითონ მოაყვებოდა სასაცილო ამბებს, რომელიც მის და იმის „პარტიზორებს“ შეხვედრიათ.

ერთხელაც, გვიამბო ილიამ, სასტუმრო „ლანდონი“-დან დავიწვლით დილის ხუთ საათზე, მთელი ღამე ვთამაშობდითო, — და ჩამოგვიფოვლა ვინც იყვენ მსმთან ერთად. გვიარი აღარ მასტოც და ერთი ცნობილი ქალაქელი სომეხიც დაასახელა. — ჭეჩაში რომ გამოვიდით, ვხედეთ, ხალხი უკვე ამდგარაყო და თავ — თავის საქმეზე მიეწრებოდო. სომეხმა მათ რომ ვადახელა, ილიას თურმე უთხრა: — „ილია, ბედნიერო კაცი ხარ, მე და ჩემმა დუნერთმა! ეს ამოდენა ხალხი, ვინც მე და აი, ამით დანახავს, ალბათ ვულში იტყვის: „აი თქვე უსაქმურებო და ოხერი კარტოციეებო! შენს დანახავზე კი იტყვიან: „საწყალი ჩვენი ილია! მთელი ღამე სტამბაში ვაუთუფებოდა და ხახლში მხოლოდ ახლა ბარუნდებო!“ — იტყოდა ამას უკი და გულთანად, პირველი თვითონ ჩაიკისხებდა, როგორც ეს ჩვეულებრივად ჰქონდა, როდესაც ანევიტრებს მოგვიყვებოდა ხოლმე. სულ რაღაც სამიოდე ანევიტრე შეადგენდა მთელ მის რეპერტორს.

+

მთელ ერთი შემთხვევა კიდევ მომეცა, ილია უფრო ხშირად მენახა.. მოსკოვში სწავლის დასრულების შემდეგ მე ვაგზიზხაზე ჩემს აგრონომიულ დარგში მეშოვნა რიმიე სასახლურში, სწორედ იმ ხანებში კავკასიის მოავრობამ მოიწადინა ექსპედიციის ვაგზავნა ცეილონზე. იქ ჩაის მოყვანისა და მოვლის შესასწავლად. მირდოდა მესარგებლებდა ამით და ვადაწყვიტე როგორც მომიტერხებინა ექსპედიციის ვავლოლოდ და ჩარს სპეციალობა შემესწავლა. სადაც მიველ ამაზე გამოსალაპარაკებლად, ვეგოვან სოცილოთ დამხედენ: ხომ არ ვაგვიტუხლარი, ქართველს იქ ვინ ვაურეგესო! მოათლაც, ექსპედიციამო მართო ამისთანა ვაგარიდო აყო: კლონზე, მარკრაზე, სომეხსონი და სხ.. ასეთი იყო იმ კავკასიური ექსპედიციის შემადგენლობა, რომელსაც მომავალი ვითომდა ბათონის ოლქში და გურიამი უნდა ემუშავა!

აქ რომ მარცხი დამხედა, ახლა ვანიზრახე სასოფლო-სამეურნეო რიმიე დაწესებულებებში შეესტულოყავი, რომ იქიდან მეცადა საფრანგეთში ჩემი ვაგზავნა მესილოგობისა და მელინიებობის შესასწავლად. აქაც მარცხი მომივიდა. ამ უწყების უხეჩანესმა ვამეკმ კავკასიაში, ნედველდებმა, ძალან ცივად მივეგოვ; მე და მამა ჩემი უპირთ ვამოგვიტყობრა. ერთი კურიოზული ამბავიც მოხდა მედველვის კანცელარიაში. დარეფნისაქვენ რომ მივიდოდით თავის კაბინეტის კარებთან დაგხვდა მედეველების თანამშემე, „მეცნიერი აგრონომი“ გუეესკი. იგი მამა ჩემს კარვად იქნობდა, და როცა ვაიყო ურარის თქმა ჩემს თხოვნაზე, ქართულად ასეთი ფრზა მოქვა: — „მამაძალდები რუსები! საქართველოში ქართველისათვის არ არის ალბაგა და ბოლშევიზი პოლიაკებისათვის!“. საშინლად მოეცა

ასეთი თავისუფალი სიტყვა რუსის დიდი მხებელისა, მაგრამ შერე მამა ჩემმა მიიხრა — ბოლიაკია და დიდი პატრიოტიკო.

ქუჩაში რომ გავვლით, ასე მივმართე მანს: — გხედე რუსებთან არა გამოვიდის რა და ეხლა მე ვიცი, რა გხასიცი დავადგებო! — მამისაგან გზა დალოცილი გავიქედი ვალმა, ნიკოლაევის ქუჩაზე, სადაც იყავრის" რედაქცია იყო. ვადაწყვეტე ამ გაზეთის რედაქციაში შესვლა და იქ მუშაობა. შენემლო, რასაკვირველია, პირდაპირ ილიასთან მივქედა და იგი, ალბათ, უარს არ მეტყუოდა, მაგრამ რაკი ვიცოდი იმისი ხსითი, ვერ თანამშრომლებთან მიველე, სახელდობრ, გვოა ყოფმძისთან. მან ვამცანო გაზეთის ხელმძღვანელი დავ. მიქელაძე ამანაც პრინციპალური თანხმობა მომცა და შეპიყვანა ილიასთან, იმ კამბინთში, რომელიც ზვეით ავფერე. ილიას გულსხდილად ვუამბე მთელი ჩემი ცდები რუსებთან და სიმშრითი დავსაკყენი, რომ ჩემი გულთხელი სურვილია სპეციალისტი გამხმარეყავი ავრონომიულ დარგში, მაგრამ ვერგვტობით რაკი ეს არ ხდება, ყველაზე მეტად ვუთი თერაპიისტიბისაკენ მიმიწევს - მეთქი. ილიამ არ გაიკვირდა თავციალური წრეების ჩემდამი ასე მოქცევა და იქვე ჩამოყსა გაზეთის თანამშრომელად, თვეში 50 მანეთის დანიშნებით.

+

რედაქციის უახლოესი შემადგენლობა და მათი კომპეტენცია ასეთი იყო: ილია ჭავჭავაძე — მისი წერილები, თავის თავად ცქიბანი, იმედეზოვა რიგს ვარეშე; ამავე დროს იგი იყო უზუნთესი ვადამკრელი მატერიალური კითხვების; ვამაგირისი უმუშაოდ ის არიგებდა. რაკ წერებდა პრინციპალური კითხვები, არასოდეს არ უქისრია დატყატორულ რიოლიმ ვამსვლია.

დათა მიქელაძე (მეველე) — ვეაწესობებდა, ვის რომელ დღისათვის უნდა დეაწერა ან მეთათური, ან ფელეტონი. ვარდა ამისა, გეგვადეა მოხენილი, ფრანგულ თურნალისტების ყაიდაზე შედგენილ, წერილებს.

გვოა ყოფმძე — მუარეცი იყო და კორესპონდენტების ნაწერების შემასწორებელი (მეტე წილ კორესპონდენტკიას ასეთი შესწორება - მუხანება ძალზე სჭირდებოდა იმ დროსა), ვარდა ამისა საკეთარი წერილებსაც ათავსებდა. იგი ილიას მავაგრობას სწევდა ქართული მართლწერის და სტილის დაცვაში, მერტალერ ახალგაზრდა თანამშრომლების მიმართ.

არტემ ანანასარაშვილი: ნიჭიერი ფელეტონისტი, წმინდა „ტფილისური“ ქალაქური" პოეზიითი სავსე და ამავე დროს სუბექტი სტილის პატრონი. ახალგაზრდა, ვერ გამაოუცდელი თანამშრომლების ქართული ენის შემსწორებელი. ვიგასთან ერთად, იგიც იყო.

ამავე რიოლიმ გამოვიღოდა ახალგაზრდა მგოსანი - ვანდელი - ერისთავისა, რომელიც თავის ლექსებსაც ვეგებუქვადეა და ჩვენთან ერთად ქრონიკასაც სთარგმნიდა.

ვიორგი ლასინშვილი, მან ქართული ენა ჩემზე უკენ იცოდა და წერაც უადვილდებოდა. ამავე დროს დიდ მუშაობას ეწეოდა, რომ სერიოზული თურნალისტი - პუბლიცისტი გამხმარეყო.

+

ჩემი ერთი წელიწადი რედაქციაში მუშაობის დროიდან მავთვლიდა სანიოდ ეპიხოლი, რომელიც უმუშაოდ იყო დაკავშირებული ილიასთან. — ერთ ჩემს მეთათურში ფრთხილად ვავატბარი ის აზრი, რომ მიწა იმს უნდა ვადეცეს, ვინც მას ამუშავებს-თქო. მევეტირებოდა: ვი თუ დავ. მიქელაძემ არ მოაწონოს-მეთქი — იგი დიდი ფეოდალებისა და მემამულეთა ჩამომავალი იყო და შეიძლება არ მოსწონებოდა ეს აზრი. — იმ ჩემმა წერილმა ეს ერთი ეტბა ადვილად ვაიარა; ახლა საქმე ილიაზე იყო მიმდგარი, ველოდი: რას იტყოდა იგი. მანაც ნება დავავრთი და მეთათური დაიბეჭდა. მაგრამ ყველაზე მეტად ის მანტერტებსება: თვით ილია როგორ უყურებდა ჩემ ნიერ გამოთქმულ აზრს: იზიარებდა, თუ ლიბერალიზმითი მოუვიდა, რომ რედაქციამ შენიშვნაც კი არ ვუქეთა იმ წერილს. მალე ამის ვავების შემთხვევაც მომეცა.

არ მასსოვს, რის ვამოსობის, ილიასთან ჩამოვარდა ლაბარაკი ამ თმამზე და მან ასეთი აზრი ვამოსტყვა: — რასაკვირველია, ვე აზრი სწორეც არის და სამართლიანი, მაგრამ ერთი ვამონაკლისით: ხილის ბაღის და ვენახის მუნარბრების უფელად კი ყველას უნდა მოეცეს, ვისაც ეს საქმე უყვარსო. ვი მუვალითად, ჩემს ხილის ბაღში მითითული ვი ასე ვამიზნოლია, როგორც შვილი; ამავე მამეს და ცოლდა არ არის ჩამოშერთვას, თუნდაც სასყიდლეცი მოამცეთო!

მეორე ეპიხოლი ეტბა იმ ჩემ წერილს, რომელიც მტკიანება ჩვენსა მგოსანმა, რადევე ეწისთავმა, მანინდელმა ენზორამ, დავაკვა. იქ მე ვეწამათებოდი ვაზეთ „ნოვოე ერემა"ს რედაქციას, „ინტროდუქცის" მოძულე ცნობილ სევიარისს. იმ ხანობანი იამსალითში სომხების მორიგე ელექცია მოიაზრდა „სისხლიანი" სულთინ აბდულ - ჰამიდის ადმინისტრაციამ. მთელი ევროპის პრესა აყავნადა ამამზე და სომხებს ვამოეკომავა. სევიარისმა კი არავინად ჩავადო ეს ათასობით ამოხრეცა და დასწერა, რომ სომხები ტყუილად აზვიადებენ საქმესა, სულ რაოდე ორიოდ სომხებია მოკლეული! საშინლად აგვაშვითა ყველა რუსული ვაზეთის ამ ცინიკურმა წერილიმა; მე ვამოეკავამათე მას და ჩემი წერილის ბოლოში შევეკითხე სევიარისს: უმორჩილესად ვაგთოვთ ვვაცნობით: რამდენი სომხები უნდა იქმნეს მოკლეული, რომ თქვენს სინდისეც აბედლებს-მეთქი.

ილია სომხე პუბლიცისტებთან ცხარე, არსებითად, დაცვიით, ბრძოლას აწარმოებდა და არ იყო მოკლებული ინტერესს მისი მიღობამ ამ კითხვებში. აღერბოდა რომ ვაიყო, როგორც მოსალოდენელი იყო, ძალიან ანანა, მაგრამ ვერას ვახდა, რადგან რადევილმა ვეამცნო, რომ სავანტებო ცირკულარი მისცელოდათ სამინისტროდან: სომხების ამაელტების შესახებ პრესაში არა დაუწვავთ - რაო. იმ ალერსული წერილის ამავე ვავეგით ტვლირის სომხურ ვაზეთებს. მასსოვს: ჩვენს რედაქციაში მოვიდა სომხის ვაზეთების თანამშრომელი ვეშმარტოვი და რამედენში ამანბედი (ებროვე) წაიღო თანა.

თავის დროზე ღლია სწერდა: — ჩვენში, ჩვენგან მთელი სომხობა როგორც ერთი, თავის დღენი არც ვაკითხულა, არც ვაკიციულა და არც ვავდ მსენებულა.

როდესაც სომეხ - ქართველობის ურთიერთობაზე ჩამოვარდნობა დაბარაკი, ილიასგან ვამბობთ: — ძლიერი სომეხეთი დიდი სამიწოდ საზღვარი ყოფილა ყოველთვის საჩივირისთვის. სომეხთა სახელმწიფოს დამხობილ ერთი ავტორი გამოეცალა ჩვენ სამხრეთ საზღვარის კედელსა.

+

„ბანკობიანაზე“ არა ნაკლებად აღშფოთება ჩვენი საზოგადოებისა და მისი ორად გაყოფა გამოიწვია სასკოლო კითხვამაც. ზოგს უნდოდა სათავადანატრო სკოლისათვის სრული კლასიკური გიმნაზიის ხალით მიეცა; ზოგს კიდევ სურდა იგი უფრო რეალურის ტიპის ყოფილიყო. სულ ახალ პრაქტიკაში და ორგანიზაციით გადაკეთებულ, სადაც სასოფლო - მეურნეობაც ისწავლებოდა და ზოგიერთი ისეთი დისციპლინები, რომელსაც საშუალო ალგის მიუკუთვნებდა, უნდოდეს და საშუალო სკოლის შუა. ამავე დროს იგი მოსამზადებელი სასწავლებელიც იქნებოდა, ვინც ხაზინის კლასიკურ გიმნაზიებში მოასტრეგებდა შესესლს. ამ მეორე აზრს იზიარებდნენ ილია ქაეჯავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, ცხევიდაძე და სხვები. ამ კითხვანი მე ახალგაზრდების იმ ჯგუფს ვეუბნებოდი, რომელიც ილიას და ნიკოლაძის აზრს იზიარებდა. — როგორც იყო ეს სასკოლო საკითხიც გადაწყვედა. გამოიარება ილიას საწინააღმდეგო აზრის მიმართლებამ. ეს გაეროგება მე აღვიწინე ჩემს ერთ წყაროში; მიუხედავად ქართველობას, რომ ძლიერ საბოლოოდ ვადისწყუ და ბრძოლა; მიუფსოდები აწ კინკლავისათვის თავი დანებებინათ და ცხადით ყველას შეეწყო ზელი არსებული სკოლის აუცილებსათვის. წერილის ბოლოში ვიხსოვრე ერთი ნაბეჭდავად ახარებული შედარება, სადაც იმ საკამათო სკოლის ტიპს, ერთს ჩიხორთმა დაეარქვი, მეორეს — დედის წვენი; ქართველობა კი დედაზე შემოიღო მომკვლევე ადამიანს. მანამ დაავადებულის მახლობლები იმის დაფაში იყვნენ, თუ რა ეკამბო მას — ჩიხორთმა თუ დედის წვენი, ის უბედური, ძალა — გამოლეული, სულს ძლივსა ითქვამდა; ბოლოს გადასწყვიტეს: ეკამბო ის, რაც იქვე ზელთა ჰქონდათ. ეს იყო ჩიხორთმა, თუმცა დაესქმნო, სასაკვირველო, უკომბინებოდა დასუსტებულისათვის დედის წვენი ეკამბო — მეოქი. აი სწორედ ამ გეორგიელ სკამბლებსა მეფიქრებოდა და ველოდო, რომ წერილის ამ ბოლოს ამომიშობილდნენ. ვახუთი რომ ვამოვიდა, იქ ენახე ჩემი წყარო. სწორედ ისე დაბეჭდილი, როგორც მე დაესწირე. ვნახოთ, მეორე დღის ილია შემოვიდა რედაქციაში, თანამშრომლების ოთახში და შევეცითა მეველეს — დავით მიქელაძეს: — ეს ეისი დაწერაო? — მე ალუღლებით და დარცხენით სისხლი თავში ამივარდა; სულ ვაინანებ. დ. მიქელაძემ მიუთითა ჩემზე: — აი, გიორგიმ დასწერაო. სრულიად უნებლიეთ წამოვიდექი წინ და დავეკითხე: — ბატონო, ილია, არ მოგეწონათ? — მან გაიღიმა და რატომღაც რუსულად მოკლედ მოსჭრა: „ნეტ, ნიკეო!“ დღესაც არ ვცი: ამ ორი უარყოფითი სიტყვით რის თქმა უნდადა ჩემთვის მთავარ რედაქტორს: მართლა მოეწონა, თუ იმის თქმა უნდადა? — ხელა მიპატრონა, შემადგეში კი...
საზოგადო, ილიას არ უყვარდა კომპლიმენტების და-

ხარჯე, ამ პირში ვიპოვე ქება. ეს უკანაწესი მან პირს უკან უფრო იცოდა. პირში კი, აზრთა სხვადასხვაობით გამოიწველი მეღვრად შეჯახება და მოუტივდნადა თავისი აზრის თქმა უფრო ენერჯებოდა. ამ შემთხვევაში, არ დავიგვედეთ: მოგწონებოდათ მისი ასეთი მხნერა მსჯელობისა თუ არა.

+

სრულიად ვარკვეული პოზიცია ეკავი ილიას თავად — მხნერ კითხვებთან. არსებითად იგი არავითარ ფასს არა ღრისა იმდენად იყო საუფარადლებო, რამდენდაც იგი მიწაზე ეწვიდა სათანადო შრომას და გულზეთან ერთად შემწახველი იყო საქართველოს ტერიტორიისა და ისტორიული ტრადიციების, მისი წარმოდგენით: ეს წოდება, სწავლით და კონდით აღჭურვილი, ამ ეპოქად ფაქტურად ყოველ პრივილეჯის მოკლებული, ჩვენში, თანდათან, ქართველ ფერმერებად იქცეოდა და ამით სასოფლო მეურნეობის აუჯავებაში თავის დადებით როლს ითამაშებდა... დღე მომხრე იყო ილია იმ თავივე ისეთი სასოფლო მართველობა დაწესებულები ჩვენში, სადაც ყველა წოდება ერთდღებოდა იქნებოდა, თავდახმებობასაც ყველა ის გადასახადი ესადა, რაც იმ დროში მართკ გულზეთს ედით. ერთს უნდა ედელში მოეკეთებ და საერთო საწმებებზე ზრუნეთა უნდა მოეხმებოდა ის წოდებთა დაახლოება და იმ ხიდის გამოვლება, რომელიც ჩატეხილად მაჩნდა. ამხარის თანამშრომლობა, მისი აზრით, დამყარდებოდა დ. წ. „ესესოსლოვანოე“ სასოფლო მმართველობის საშუალებითაც. როგორც ვიცით, რუსეთის მმართველობა წინააღმდეგი იყო ამ ინსტიტუტის შემოღებისა ჩვენში, რადგან ქართველების შეკავშირება მას სახეიროდ არ მაიწინა რუსეთის პოლიტიკისათვის.

ილია ერთ დროს მეტად გატაცებული იყო ჩვენი გლეხობისათვის მეტად სახირო პრიციტით, რომელიც არ ვიცი ეისი ზომავრებით, მოუღოდა ფიქროს ტფილისის გუბერნატორს შერვაშიძეს. ის კია, რომ ეს იდლი მოხელე ერთი „პარტინოთათვანი“ იყო ილიასი ბანქოს თამაში, და იქნებ, დასაწყისი იმ განზრახვისა მშენებ მავიდის წინაც დაიბადა.

გუბერნატორის ფიქრი საკმაოდ მარტივ ადმინისტრატორულ ზომას ეტოლისმბობდა: გლეხებს ყოველ — წლიური მოსავლის ერთი ნაწილი უნდა გადაეღოდა და ამით მოემარავათ საკვები ფონდი მოსავლიან პერიოდებში. ილიამ ვადავართა შერვაშიძის აზრი და მოიწინა ან-ნარი ფონდით გლეხებისათვის გაეჩინა მათთვის საკუთარი სახარო, საიდარი ქართველ გლეხთა დაიკმაყოფილებდა სხვაგვარ მოთხოვნილებათაც. როგორც არის სასოფლო - მეურნეობის გაუმჯობესება, ინვენტარის შექმნა და მთელი რიგი კულტურული ზომები, დიდი მუყაითობით შეუღდა ილია დებულების შედგენას და ამ საქმეში, მასხარე, უახლოესი მისი თანამშრომელი აღმასწარმებელი ყოფნოდა იყო, საუცხოოდ მკოდენ საგლეხო დებულების და კანონებისა.

ამ პრიციტით მართლაც დიდი საქმე უნდა გაკეთებულიყო. ილია გატაცებით იტყუადა ზოდენ: — თუ ხელი არაფერმა შეგვიშალა, ჩვენი გლეხი სხვის თვალში შე-

მაცქრალი და არ იქნება. ათეულ წელში მილიონები და-
შკროვდება და იმ წესებთან ძალით თავის მდგომარეო-
ბას თვით გააუზღოებს.

საუბედროდ, ამ პროექტებიდან არა გამოვიდა რა.
როდესაც ვებრანბატონმა წესდება თავის უმაღლეს მთა-
კრობას წარუდგინა, იქნაღ შეშინებულს, რომ თავის
ქერქში დამდგარიყო და ამისთანა პროექტებისთვისაც
თავი დაეხებებინა. რაღ თქმა უნდა, იმ მთავრების ინ-
ტერესს სრულბითაც არ შეადგენდა: ღონიერი, მისგან
დამოუკიდებელი და თვითმმართველი გუბერია საზო-
გადოება საქართველოში გაიწილიყო. რა დიდ მნიშვნე-
ლობას აძლევდა ილია მას, რომ ყოველი ქართული და-
წესებულება, თუ კოლხურიცა და მოუკიდებელი ყოველი
ლოგი რუკების ხაზრისაგან, შემდეგ, მაგალითებითაც
ენახავთ.

+

ერთ დროს ვადვიდა საქართველოს ეკლესიის ავტო-
კეფალიის საკითხი. კილაცა დიდმა სასულიერო პარო-
ქიამ სთქვა, ჩვენ მღვდლებს რუსებისაგან უხლა ჯამა-
გირი რომ მოსდით, თუ მოგსმით, იქნება უარცა კი
სთქვან ავტოკეფალიაზეო. ამასზე ილიამ შენიშნა ყრილო-
ბას, რომ ყოვლად დიდ შეხებელია მგ ჯამაგირების დატო-
ვება, ვინაიდან, იყოფდეთ, ვინც ფულს იძლევა, ბატონიც
ის არის, და მისთანა პირობებში ავტოკეფალიაც კა-
პიტყვად არ ეთიხებაო...

ილია, რაღ თქმა უნდა, დიდი მოზრგ იყო ჩვენში
ერთბოთა დაწესებულებების შემოღებისა. მისი რწმუნით,
შემოვიღებდა თუ არა ჩვენში ეს რეფორმა, თავდაზნაფ-
რულ კრებულებს ყოველი წინაშეგდებდა დეკარტობა-
დათ, რადგან ერთბაში შეგარებულ ყველა წოდება და
მდგომარეობა უფრო ფართე შესასწავლობით იზრუნ-
ვებდნენ საერთო კითხვების მოსაწყობებლად. ედრე რა-
ღაც დახატებულ და უღონო თავდაზნაურული დაწე-
სებულებანი. ამით ფასი აქვთ, ისიც ძალიან მეორე, მა-
ნამ ერთბა შემოვა და შემდეგ - კი არავისათვის საჭირო
აღარ იქნებინა...

+

კერძო საკუთრების მომზრე და დამცველი ილია პრინ-
ციპალიტად დაუწვებლად სოფლიან ძალით მის დარ-
ღეყას, მანამ არ გამოვიღოდა სათანადო კანონი, რომე-
ლაც ამ საკუთრების მოსპობდა. ამ შემთხვევაში ილია
გაზოდიდა, როგორც შეგნებელი მომზრე ამ ინსტიტუ-
ტის, რადგან მას სოფლიან უღიღეს სტიმულად წარმო-
ების ზრდასათვის და, მგონი, აგრეთვე, როგორც იურის-
ტი, რომლის მოვალეობას შეადგენს იდგეს კანონიერე-
ბა. თავდაზნაურული უღტრა - არისტოკრატიული
ფუნქცი (სეთეობი ძალიან მეორე იყო) - ილიას არ სწყე-
ლობდნენ, არ უყვარდათ იგი დემოკრატიული აზროვნე-
ბის გამო. სხვათა შორის, ცნობილია, რომ ჩვენი მოღვა-
წე მომზრე იყო თავდაზნაურთა კრებებისათვის ცენზი
ყოფილია. შემცირებელი, რათა ღარიბ წევრთაც შეს-
ძლებოდათ მიეღოთ მონაწილეობა ყრილობაზე. იგი ყო-
ველთვის მარს უჭერდა ისეთ სიმარწვლიან მოწვეულ
კენდიდატს, რომელიც შეგნებულად აფასებდა ქართულ
საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. როდესაც კენჭის ყრა
ხდებოდა, მხოლოდ იმისათვის მოვიღებდა, რომ არა სა-

სურველი კანდიდატი არ გასულიყო. ისე - კი, ამ წოდე-
ბას კრებებს იშვიათად ესწრებოდა... ჩემს ხსენებაში, მას
არასოდეს არ მიუღია მონაწილეობა არც ერთ თავდა-
ზნაურულ ოფიციალურ დებუტაციამ; მან არც იმ მა-
ნიფესტაციებში მიიღო მონაწილეობა, რომლითაც, მო-
მლოცველნი თავის თანხმობით, თავდაზნაურთაგან მოინდო-
მა, რუსეთთან, ვითომდა, შეერთების ასი წლის იუბილეს
გადახდით, მოეხდინა ერთგვარი პოლიტიკური დემონს-
ტრაცია, ქართველებისადმი რუსეთის მიერ სასტიკი ზო-
მების შესაცვლელად. ესაც გვინდოდა, რომ სწორედ
ასეთი ხასიათი მისცემოდა იმ იუბილეს, მალე დავინა-
ზეთ, რომ რუსეთის ბიუროკრატიაში სწორედ თავისი მი-
ზნებისათვის გამოიყენა ის მანიფესტაციამ... მთელი ორი
წელიწადი მოახმარა დ. მელიქივილი, თავისი დიდი
ენეტიკა, პეტერბურგის სულთნებში თავისი გველენა და
ნაცემობა, რომ ჩავშალა კავკასიის პარტიკულარისტ-
რიგები და საქმე გამოეწირებინა. კიხეცა ესებოდა ჩვენ
საადგილობრულო მანქან, იუბილეს მოსაწყობად და იმ ინტე-
რიგების აციენა მას, მელიქივილს, დაუჯდა არა ნაე-
ლები 30 — 40 ათასი მანეთისა და თვით თავდაზნაურ-
რობის კრებელი გაანთავისუფლა მან ამ ხარჯებისაგან...

სრულიად გასაგებია ილიას განზრდვად ამ შემთხ-
ვევაში. მან კარგად იცოდა თვითმპყრობლების და მისი
აფენტების მოქცევა საქართველოსადმი. თავის დროზე
ილიამ მოეცაწოდა ასეთი ბრძონით სასყუ დასახიათუბა
თავდაზნაურებისა და მინისტრებისა:

„ჩვენმა თავდა - აზნაურობამ, გულ-დაჯერებულმა, (რა
კი გელისანი ვართ), რომ მინისტრები მართლა ქვეყ-
ნის ამბების შესატყობად მოსულან, ხელთ იგლო დრო და
მინისტრს შეატყობინა ჩვენი ქვეყნის დაბდი...“

+

ილია ჩვენი პარტიების გახმასაც ნადრევიად სთვლი-
და, რადგან პარტიობა ქართველი ერის გათიშვას, ცალ-
ცალკე გუგუტობად დაღვივის მოასწავებდა მის თვალში;
ჩვენ-კი ერთობა, ერთსულოვნება გვესპირიოებოდა იმ
სამსწელი იერიშების მოსაგერებლად, რომელიც ქართ-
ული ერის წინააღმდეგ იყო ყოველი მარტიდან წარმოე-
ბული. სწორედ ამ მდგომარეობის დასახსიათებლად
სწრაფად 1895 წ. ჩვენი მოღვაწე ვიორგი ლახისვილი არ
სიტყვებდა:

„ჩვენ ყველანი შევადგენდით ერთ პარტიას...“
მასხვის, ერთხელ კიხეცა დავდა: რაკი ერთბას მთავ-
რობა არ იძლევა, დრო მარწვლად აერთიანო ისეთი პი-
რები, რომელიც სწორედ საერთო მოღვაწეობისათვის
იქნებოდნენ გამოსადეგი და თავდა - აზნაურულ კრებე-
საც ერთბოთა ხასიათს მისცემდნენ.
გუბერნიის მარწვლად ვითომ ილია უნდა აერთიანო. ჩე-
ნი დასწრებით მოხდა ილიასთან ამ ფაქტისაზე ლაპა-
რაკი. ეს წინადადება ილიას სასაცილოდაც არ იყო და
კატეგორიული უარის თქმის შემდეგ ჩაიცივნა: კარგი სა-
ნახავო კი ვიქნებოდა „დვორისნიკი“ მენდირაში გამოქო-
მული!

ნათლაც, რეს წარმომიდგენია ჩვენი დიდი მოღვაწე
მისულის პერსონაჟი და მოწვეუ.

ილია თავისი ჩვეულებებით უადრესად სადა და თავ-

მდებალი ადამიანი იყო. მე ვიტყვი, რომ მას ბოლომდე რაღაც სტუდენტური შერჩა. სტუდენტურ ხასიათს დებულობდა მის სახლში გამართული საღამო - ვახშმები; სტუდენტობა იყო ცხარე კამათი და ილიას ამ კამათში ჩაბმა - შეჯიბრება, ზნორად გავიხტებაც და თავისი ნათქვამის ძნელად დაბოძა. საჯარო კრებებზე შეკამათების დროს სრულიად ბუნებრივად მაიზნდა მოპირდაპირეთა მიერ ერთმანეთზე სასტუდენტო იერიშების მიზანს, ყოველი ლინის და სერვისის მოხმარება, რომ მიწინააღმდეგვს აზრი უნდადაყო, ულოლოყო და საქმისათვის მანებელი გზებინებიათ. ამნაირი ევგენტების მოსახდენად ილიას სამუშაოებთან დიდი არსებული ჰქონდა დაგროვებული, ორატორული ზერხი იქნებოდა იგი. თავისი აზრის საბუთისა და ურყვევი ანალიზით, თუ სხვისი აზრის გაცეცხლად ავდებდა და სხვა ამისთანად, მსალოდ-გნათი რამ იყო ილიასათვის მიუღებელი — მისი პიროვნების შეურაცყოფა! აქ თვითონაც კარგავდა ხოლმე წინასწრობას და მოპირდაპირესაც აღარ აღინდობდა. მოზმდარა, რომ ამნაირი პირადი შეჯიბრება დღევითაც გაუთავებია. ის სამწუხარო განხეთქილება, რომელიც ილიასა და ვანო შაბაძის შუა მოხდა, საუკეთესო ილუსტრაციაა იმისა, თუ როგორ მტკივნეულად იტანდა იგი პირად შეურაცყოფას.

გაზრთ „იერიის“ თანამშრომელი მანსეგტაშვილი — დენ იაგო — ერთს ამბავს ვაღმოგვცემს, რომელიც გვიჩვენებს, როგორ შეიცვალა ილიაში მამახალიანის მამა - შეკლური თუ ამხანაგური სიყვარული მათი საბოლოო დამსახურებით. დიდი თურმე, ხელი არ მისცა და თავის სახლიდან აღათოვა ვიღაც მეგობრით, რომელმაც უმსავგისო და ვანო შაბაძის პიროვნებისათვის შეურაცხველი წერილი დასტამბა თავის ტურნალში: — მე არა მტერს ზეოდ ვაფუწოდო იმას, ვინც ჩემს მეგობარს შეურაცხველი მიავყენა!-ო. ამნაირად, იგი მტკივნეულად იტანდა არა მხოლოდ თავისი პირადობის შელახვას, არამედ მეგობრისასაც და ამისათვის თავსაც კი გამოიღებდა ზოლმე. მაგრამ შემდეგში, როცა თვით ილიას პიროვნებას შეეხენ, აქ უკვე მან ვანო შაბაძელიც აღარ დიანდო და დაშორდა მას. საუბედროთ, წინასწრობამ აქ ორივეს უღალატა...

+

ილიას უყვარდა კრებებისა და სხდომების გათავების შემდეგ თავის მეგობრებთან ერთად ევაშმნა. შინაურულად, რომელიმე რესტორანში. ჩამდენჯერმე შეპაუვევით დავესწარო მეც ამნაირი შინაურულ პურის ჰუამს. ერთ დღეს ვახშობდით, მტკვარს რომ ვადაკუტრებს, იმ რესტორანში. ილია თავისებურად გემრიელად შეამტკიოდა თევზსა და ცივიდ დედალსა. ამ ორ კერძს იგი უღანანაზლოდ, პირდაპირ ხელით იგემებდა ხოლმე, თუ უცხო არავინ ერთი კამპანიაში. ჰუამის დროს მხიარული ოსტენჯიბა და თან სერიოზულ თემაზე ვადასკვლი იცოდა: სიმღერის დროს ილია ყოველდ უშწყო იყო. თ-

მცა არ იშლიდა და მრავალ - ვამიერის დროს ამაოდ ცდილობდა თავისი ხმა შეეტკბილებინა ხოლმე.

ერთხელ, ამნაირ დროს გატარებაში რომ ვიყავით, ჩვენს მუხობლად, მეორე ოთახში, მეორე კამპანია ლხინიანობდა; მათ უკვე ვაქმნებულე ლინის სმა ჰქონდათ და იქიდან ერთი ღრინაცელი მოისმოდა. მეზობლებმა შემიგზავნეს „ფეტურაცია“ და რა ვაგვით ილიას იქ ყოფნა, მისი სადღეგრძელო ვაღმოგვცეს. თავსაზნაობა მოილოებოდა მისდობა ამ უსთებე ვაგვგვებდა და იმ ჩვენ ოთახიდანაც წავიდნ ჩვენს წარმომადგენლები. ჩვენები რომ დაზრუნდნ, ილიას ვაღმოსცეს იქაურების თხოვნა რომ ორივე კამპანია ერთად შეერთებულყო. ილიამ რომ ვაგვო დ. კეხელის იმ ოთახში ყოფნა, კატეგორიულად ვანაცხადა, რომ იგი მათთან ჰქუნს ერთად არა სეპარა და უარო სთქვა მათ შემოერთებება. ეს ამავე იქ რომ კეხელმა ვაგვო, ვამბობდა და ბოთლი ისროლა იმ კარხისაკენ, რომელიც ჩვენ ვგუოფდა და თანაც რაღაცა ვეირილს მოჰყდა. ილიამ ჩვენს ოთახში დამსწრეთაგან მოითხოვა, რომ ანაფითარი ყურადღება არ მივეციათ და მალე მშვიდობიანად დაგვიშალეთ.

დ. კეხელი, ნიჭიერი ფეცეტონენის შემთხვევით, მეტ წილად რუსულ და რუს - სომხურ ვაზეთებში თანამშრომლობდა. იგი არასდგერს ერთდებობა, რომ თავის ნაწერებში ქართული საზოგადო საქმიანობა და მოღვაწეობა სასაკლოდ ავდო. ამნაირ წერტილებს სიამოვნებით კითხულობდნ რუსების მალე სვეტრებში და სომხის შოენისტ - ბურჟუაზიულ წრეებში, და ახარებდა მათ... ამას კი ილია არავის აბატებდა!

მახსუს კიდევ ერთი ამისთანა ვახშამი, მეორე აღაგას. ჩვეულებრივი ქართული გემრიელი სუფრა, ილიას ხალისიანი ლაპარაკი, მშვიდობიანი დროს გატარება. ვინმედილით ექსპიოდე კაცი. უტებად მოგვესმა ერთი საშინელი ღრინაცელი და ვეირილი: მიშველეთ, მიშველეთ! რაღაც დიდი სკანდალი ხდებოდა ჩვენგან ცოტა მოშორებით მეოფ კამინეტში. ჩაკი იმ აღმჩინის ვაგვარება არა სცხრებოდა, ჩვენებმა ვიგ მოითმინეს და დევირდენ ამის გასაგებლად. ილია და მე მარტოცა დავჩრით ჩვენს ოთახში. „მიშველეთ“, მიშველეთ“-ის ძახილი ვვლად გაისმოდა, ახლა მე ველარ მოვითმინე და მეც ვაგვარდი იქით, საიდანაც მოისმოდა ვეირილი და სახტად დავტრი იმ სახანაობით, ჩემს თვალწინ რომ იშლებოდა.

საკმაოდ გრძელ მაგიდას უღლის ერთი დღეთებული ემაწული კაცი, ძახილით: „მიშველეთ!“ და მას ვვალდა კვალ მისდგეს გამხეცებულე, ხანჯალ-ამოღებულე დანამანი ვეირილით: „არავინ მომეკაროს, თორემ ამ ხანჯალს მას ჩავსცემ!“ მათი ამხანაგ-მოქიფიფენი, ვაფთორებული უძრავად დგანან და არაერთი შეკვილიან სასუკიდილოდ განწირულ კაცს! მთელი რესტორანის სხვა კლიენტები და ლქიან-მხარელებიც-კი შეჯგუფდულან შესავალ ღია კარებთან და შიშობენ მიწვევლან საყოდაც.

ამ საერთო უბედრობის დროს, უტებად, ვილაპმ მტკა უყავინდნ მხარი, წაიწია წინ, ვააპო უშველებელი ხროვა კარებში მღგამ მაცურებლებისა და თამამად შეეარდა იმ

ოთახში, სადაც მკვლელებმა უნდა მომზადრიყო. განცვიფრებული ვეზდავ, რომ ეს ადამიანი ჩვენი ილია იყო! შიშმა ამიტანა, ერთი თვალის დახამამამებაზე ილია მიუფარდა სახვალ-ამოღებულმა კაცს სწედა მკლავში ხელი და შესასხა: „თუ ჩემი პატრიარქსმა ვაძეგს, ეგ ხანჯალი მე მომიტყ!“ ამ ძაბილზე და ილიას დახამაზე იმ ოთახში სწორედ რაღაც სასწაული მოხდა; იმ მგელივით დასტკებულმა, ეტყობა, იცნო ილია, და უცებ ისე მოგანდნა და ისე ჩაიდუნა, რომ ბავშვით დაგვიჩინო ილიას და ხანჯალი ჩააბარა. ამით ვადღერჩა ის უცნობი ყმაწვილი გადვილიდა და ეს მოხდა მხოლოდამხოლოდ ილიას სიკეთური ვაგედულობით. იმისთვის ხალხში მხოლოდ მან გამოიღო თავი. მართალია, თავისი თავი დიდ საფრთხეში ჩაყენა, მაგრამ ეს მან აზრად მიიჩნია, ილიანდა ეცაღნა ადამიანის სიკეთლიდან გაღარჩნა. ყველა ეს, როგორც ვსთქვიით, მოხდა ერთი თვალის დახამამებაში...

+

მიგონდება ილიას სხვა ხასიათის დროს ვატარებაც. სულ პირველად ტფილისში, იმის ბინაზე, ყოფ. ნიკოპოლის ქუჩაზე. მე მაშინ სტუდენტი ვიყავი და ილიას ასე ხალხის ნახევი პირველი იყო ჩემგან. მასპინძელი დიდი თავზიანობით და გულუხვობით უხვდებოდა თავის სტუმრებს, ახალწლის მიგებების დამე იყო და უხვად, თუცა უპატრონოდ ვაშლი სუფრის ირგვლივ ჩვენ ეყრნალავს - ლიტერატორებს მივყავით თავი. ზოგი მაგონად პირველად იქ ვაცივინი. აგრე მსოფენი რაფვილ ერისთავი, იგი ქართული ენის ცენზორი იმ დროს. იწვევს ილია ხიზანაშვილი, ყიფშიძეები, სტეკოა ჭრელაშვილი, ივერიისა ყველა თინამშრომელი, კოლა ერისთავი, რომელმაც ზეპირად იცის ყველა ჩვენი დიდი მგოსნების ნაწარმოები და სტეგნი, რომელთა სახელები ახლა აღარ მავინდება. დანის 12 საათმა რომ დაძკრა, ვალიო ვარები და შემოვიდა სასაღვლოში „ივერიისა“ ასათამაშობთა დეპუტაცია. მათ თან მოიტანეს, ის-ის არის, ახლად დაბეჭდილი „ივერიისა“ სახანაწლო ნომერი, მთარაფის ბილი და თეატრული დღაგებულ ლენით სახესე ჰიქებით, მუშა-ასათამაშობთა მონადილობით, ადღეგრებულ ჩვენი დიდი მწერალი, ილიან ბელახლად ვაგასო მათი მოტანილი ჰიქები და თვითონაც ადღეგრებულ ტკობი და თბილა სიტყვებით სტამბის მუშები.

სუფრის თამაშად ჩვენი დავუწყარი რაფვილი იყო. ილია მივიდა მისთან ადღეგრებულ და ახლად მოტანილი „ივერიისა“ ნომერიც მას ვადასცა. მსკოვნამა მგოსან-თიმიად მოთხოვდა ვერცხლის თასი, შიგ ჩაიღო ოთხად დავკეთო სივალ-სვლილი ვაჭრეთის ნომერი და ზეწ წითელი ყვარლის ლენიო დასახა. მშვენიერი და ოხუნჯური სიტყვა წარმოთქვა ტლომემაშმა, ადღეგრებულ ვახუთი და თასი ჩაგვივარტა ყველას, თვითველს ისე დავგადვიენილივინა და ვახუთის წვენი, თითქო ზოარქის ვაგუვიდიდამ. სუფრას ლამაზ სიტყვებითან და მრავალ - ეთმერთან ერთად აღაზათებდა კოლა ერისთავის არტისტული დეკლამაცია ჩვენი პოეტების ნაწარმოებთან. როდესაც მან „თორნივე ერისთავი“-დან ვაღმგვეცა ენითი საუკეთესო ალაგი. წაბოღდა მაშინ ჩვენი მასპინძელი, ილია და აღტაცებით სთქვა: — „ბატონებო, ვადღეგრძელოთ სახესე ჰიქით ის ადამიანი, რომლის კურთხეულ-

მა მარჯვენამ დავიწყურა ეგ მშვენიერი ნაწარმოები. -- ჩვენი ძვირფასი მგოსანი აკაცი!“...

ერთხელ ანტონ ფურცელაძემ ვახშად დაპატარა ილია თავისი მგობრებით; თანვე მასპინძელი თავისი ახალი ნაწარმოების წაკითხვასაც აპირებდა. ვერც ბოლოს ხალხმა მოიყარა თავი იმ ნაღებზე; სულ კარნალ-ვახუთებში ნიომუშეენი იყენენ, ცნობილინი თავისი დამოუკიდებლობით, და თუ ვნებთა, „რადიკალიზმითაც“. აქ იყენენ ნიკო ხიზანაშვილი, ყიფშიძეები, ცენკენი იოსელიანი, სტ. ჭრელაშვილი, ა. ბაქრაძე და მევრი სხვაიც. ერთი სიტყვით, სულ „რახნისინცები“!

ნიკო ხიზანაშვილი, თავის ჩვეულებების მიხედვით, როგორც ანტონის მწიფარი კაცი, წამადუწყებ სამხარეთლოში შეკოფდა თავს და იქიდან უფრო და უფრო აღტაცებულ გამოვიდოდა ხოლმე. ჩვენ ვველამ ციციდით, რომ ნიკოს გემრიელი პურის ჰამა უყვარდა და ცდილობდა წინასწარი თვალის მოეტყუებინა იმ საქმელების ხილვით, რაც ანტონისას მხადდებოდა. სწორედ ამ დროს გულუხვმა მასპინძელმა მიმართა ილიას: — „ვახშამის მხად არის, მაგრამ მე მინდოდა ვამეგო, როგორც მოიხსრებებო: ის ჩემი თხუხულებმა ვახშმის წინ წავიკითხეთ, თუ ვახშმის შემდეგ“-ო. ამ სიტყვას ვაგონებზე წამოვარდა ხიზანაშვილი და ასეთი პროტესტი ვაწაცხადა: — როგორ შეიძლება ანტონის ნაწარმოები ვახშმის წინ მოვისმინო! იქ, სამხარეთლოში იმოდენად გემრიელი რამ მხადდება, რომ აუტოლებლად ჩემს მათ უნდა მოვედროთ! მეტე, შეილოსან, მე რომ ზეგე ავყაიბობს ამხავი ციცი, იმ უენ ნაწარმოებში თუ რამე არ მომიწონა, ხომ არ შემიძლია, თუ ჩემებურად არ ვაგმობლტე ავტორი! ამას კი შევდგენ, ვინ იცის, რა მოაკყეს! რომ ვაგვხედა და ინდოურები აღარ მოაკვირვას და ვარილი მწედაზე და მგავე მერეთულ არხოლუ ღღინოზე ვადაგვატარის ვანრისებულმა ავტორმა! ამიტომ მე წინადადებას ვიძლევი: მოთხრობა ვახშმის შემდეგ იცის წაკითხულიო. საერთო სიცილის დროს ახლა ილიამაც დაუმტა: — „მე კი ეს ვიცი, რომ ვარცა ნაწარმოები თავისი დროსებას არც ვახშმის წინ დაძკარავეს და არც მის შემდეგ! ჩვენ მასპინძელზე მოვიინდვი, როგორც სურდეს, ისე მოიტყესო. მხიარულმა სუფრამ ვთვინებამდე ვასტანს! ჩასაკვირველია, რაც ანტონმა, არც იმის სტუმრებს ლიტერატურული მხარე საღამოსი აღარ მოაკვირვებია...“

საგურამოში „ილიობსა“ მხოლოდ ერთხელ დავესწარი. ჩემს დღემს არ დამევიწყდება ის ხალისი, თავზიანობა და ნამდვილი სტუმართ-მოყვარეობა, რომლითაც ილია და მისი დიოსტელი მეუღლე ოღონდ უხვდებოდენ უამრავ სტუმრებს, ყველას ერთნაირად და ვანურტყლად. პურის ჰამის დროს ილია სულ ვარს დასტრიალებდა სტუმრებს და ემსახურებოდა მათ; ვველასათვის ჰქონდა თითო რამ სათქმელი სიტყვა, დიდი იყო თუ პატარა, გულში იყო, თუ ვინმე წარჩინებული. ეტყობოდა, თვითონ ილიას ვთვინებთან ყუფნა ეხალისებოდა, მათთან პურის ჰამაც, მათთან ჯამით ღვინის დაღვევა და მათთანვე ვამობასებო.

ცნობლია, რომ ილიამ მამაპაპური ყმები თვითონ ვათავისუფლა უსასყიდლოდ და როცა საგურამოში დასახლდა, მხოლოდ ისეთი მწეები იარჩევინა თავის მეუღ-

ლეს რომელზედაც არც ყმებს და არც ხიზნებს არასოდეს არ უტყობრიათ.

ილია, ეტყობა, იმიტად იყო ამაყი, რომ ყოველ გლეხს, როგორც თავისთან სწორს, ისე გაუყრიდა თვალში თვალსა, რადგან იგი თავის სახლში მხოლოდ მესაკეთიერე იყო და არა მებატონე. ილია არცა მალაგედა, რომ იმისასრული მიდრეკილება კერძო საკუთრების ინსტიტუტისაკენ იყო. ეს თავისი რწმენა მან, თავის დროზე, ჩამოაყალიბა: „ეკერძო საკუთრება, სამართლიანად თუ უსამართლოდ, ჩვენდა სახედნობოდ თუ საუბუნებოდ, ჯერ კიდევ დიდხანს იქნება დიდს პატივში“. თვით ამბობურებული რევოლუციის ხანაშიც-ი ილია მოტირდებულად და გაბედულად ქადაგობს სასოვადობების საცივადღედოდ კერძო საკუთრების პრინციპისადმი ფრთხილად მოწყობა და ამბობს, სხვათა შორის, რომ არავის აჭვს ნება: „თქვენს მამულზედ ხელი გაიწოდოს მამნი, როდესაც კერძო საკუთრება ჯერ კიდევ შეუპოვებელია უდევს, არამც თუ რუსეთში, არამედ მთელს ცხოვრებას დაწინაურებულ ქვეყნისათვის მთელ დიდამიწის ზურგზე“...

საგრიბოში ყოფნის დროს თუდავით, რა განსაკუთრებულის ყურადღებით ისმენდა ილია გლეხების ლაპარაკს, მათ მახვილ სიტყვიერებას და მათ გამოქვითი. სასოვადობის ემწინებოდა ჩვენი გლეხის იდეალიზაცია და როგორც ჩვენი ერის მთლიანობის გამომატველი, პირდაპირ ამაუბნდა გლეხების „ღრმა აზრუვნებით“.

და სწორედ ამ გარემოებას უდებდა საძირკვლად იმ დიდ იმედებს, რომელსაც საქართველოს მომავალი უსახავდა მას. ნაწარვალმა კაცმა, რაც გინდა ქვეყანი სიტყვა სიტყვას, მეტწილად, სულ წიგნებიდან არისო, იტყობდა ილია, მაგრამ ერის სიღრმადან ამოსულ განიერებაშია, აქ არის ერის მომავალი და ფუძე იმ მშენებლობისა, რომლის აგებასაც ერი მოახდენს. ისტორიასაც ხომ ყველა ერთადმა ბჭნისო და ილიამ, ჯერ კიდევ 1888 წელსა სიტყვა: „ეინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერთი თუ ბერი, ისტორია ყველას ლეაწილია, საერთოდ მთელი ერის წამოქმედარია და იგი მამა-პაპანი, რომელიც თავისი სახელი, ასე თუ ისე, მოუქმევეთი, ყველას მამა-პაპა საერთოდ და განუყოფლად... გლეხებისადმი გულწრფელი თანაგრძობა და სიყვარული ილიას ამ სიტყვიერებად დანაც სწამს: „გლეხი, მეგობრებო მოკლებული ხარ, ბერი რაზე წარათმებელი ეკმნდა და მარტო ერთი პატიოსანი და წამუსიანი სახელი-ლა შეგჩაჩა“...-ო...

+

როგორც ზემოდა ვსთქვამთ, „ივერიის“ რედაქციაში თითქმის ერთი წელიწადი ვმუშაობდი. ჩემი გულის წყაღილი, რომ ჩემს საპეტილობაში დამეწეო სასამხურო, ჯერ კიდევ აუსრულებელი რჩებოდა და მეც ვისარგებლე მოუღოდნელი შემოხვევით, როცა ერთმა ქართველმა დიდმა მოხელემ საინფორმაციოდ სამინისტროში, მამაჩემის შორეულმა მონათესავემ, აღმოთქვა თავისი უწყებობაში გამწესება. მე მართლაც იშვითი შემთხვევა გამომიტყვერა: იგი მალევედ იმერს, რომი მოგახებრებდნენ როგორც საზღვარგარედ მივლინებას. როდესაც მოხელედ ვავხდი, არ შემოწყვეტია დრო-ვაიმოშვებით, ვაზეთის თანამშრომლობაც რასაკვირველია უწყასილოდ. ილიას მხოლოდ ბანკში ცხედბოლი ხოლმე, იცვქ ვებუდა-

ვდი ჩვენს მცოდნე რაფიელ ერისთავს; იგიც როგორც მე, ბანკის ზედამხედველი კომიტეტის წევრი იყო.

ერის სტიმამზე რაფიელმა გამოაცხადა, ცენზორობას თავს ვანებებ და ამა ჩემს მოადგილეზე იფიჭებოთ. მე არ მიმოტყვევა, მინერდამინც, დიდი ყურადღება ამ კითხვისათვის და ისე წორიდან-კი შესძრადა, ზოგი ერის ასახედობდა, ზოგი — მეორეს, სულ სასოვადი მოღვაწეთა წრედან. იყო ლაპარაკი ჩვენს მწერალ ანტონ ფურცელაძეზედაც.

ვაიარა კარგმა ხანმა რაფიელის განცხადების შემდეგ; ერთ დღეს შემოვიდა ჩემსას ჩემი ახლი ამხანაგი X, ისიც ჩემსაგით პეტროველი, და კონფიდენცურად გამომიცხადა, რომ საცენზურო კომიტეტში მას ჰყავს ახლი ნათესავი, რომელიც საგანგებოდ მისულა მასთან და უთქვამს: რაფიელ ერისთავი რომა მოხეტეხულობის გამო იძულებულია ქართველ ცენზორობას თავი დაანებოს, მთავრობა ახალ კანდიდატს ეძებს; ვადამწვეტილია, რომ იგი სმაწიელი კაცი უნდა იყოს, უმაღლესი სწავლის დიპლომად იტყუროლი; თუ ქართველებმა ამისთანა კანდიდატი ვერ წამოაყენეს, მთავრობას ვადამწვეტილია აჭვს ვინმე სომეხი მოხელე დანიშნოს ქართულ ცენზორად. ამ გარემოებამ უნდა დაგავიქეთო ქართველები და საპროზომები მიიღოთ. ბოლოს იმ ნათესავმა თვით ჩემს ამხანაგს შეაღია რაფიელის ადგილი და თანაც გამოუცხადა, რომ სადაც ჯერ არა იგი უთქვ დაგითხა და იქ დაარწმუნეს, რომ დაუყოვნებელ იქნებოდა დამტკიცებულყო. ამ განცხადებამ ძალიან აშლილყო. ყოვლად შეუძლებელი მამინდა არა — ქართველის ცენზორად დანიშნვა და მეტადერ მოხელე — ჩინოფიქსია. ვინ იცის ვინ რეზობდა გამწესებულ რაფიელს მაგიერ? ეს კატასტროფა იქნებოდა ჩვენი პერიოდული და არა პერიოდული გამოცემლობისათვის. ამიტომ როცა X დამეკითხა: რას მიარგებო შე ვუბნახე: „ფიქრი და ყოყმანბიკი არ შეიძლება, უნდა დაითანხმულ“-თქო. იმ ჩემს მეგობარს ეფიჭებოდა, რადგან ქართულში არა იყო. მინერდამინც, კარგად ჩახედული, ვაი თუ სარგებლობის მაგიერ, უნებლიედ რამე ხარლო მივაყენო ვაზთი — თურბანულბასო. ამანუ მე მას აღმოტყე, რომ ყოველ დღე იმის განკარგულებაში ვიქნები, რომ ამ შარზე დავეხმარო ხოლმე. განცნობილი და მე სრულიად დარწმუნებული ვიყავი, რომ ქართული ცენზორობის კრიზისს საკეთილედ იყო ამოურწული. მაგრამ მეორე დღეს კვლავ მინახულა იყო ამა და მანერბა, რომ ვერ ბედავს ხელი მოკიდოს რაფაელის მეგვიდობას, რადგან არც ლიტერატურის ცნობას კარგად და არც საქიროების ცოდნა აჭვს. ამიტომ სხვა კანდიდატი უნდა ვეძებოთ. წავიდა ამ სიტყვით. თვითონაც მწერებულყო. საღამოს კვლავ მინახულა. ვისარგებლე ამ შემთხვევით და დავუწეე ზეზალად ქიქვიანი; ვუსავედურე ისიც, რომ იგი თვისი ყოყმანბნენ ჩვენ სასოვადო ინტერესებს არ უწყევს ანგარბის; ვინ იცის ესა ვის დანიშნავს რაფიელის მაგიერად და სხვა... ამ სიტყვიერე X-მა უცხად მომიჭრა: მე ვიცნობ ერთ ადამიანს, რომელიც იქნებოდა მიღებული მაგ ადგილზე, თუ კი დათანხმდა, ამა ვინუ ვინა და შენა ჩემი გიორგი! მე უთქვ ვულაპარაკე იმ ჩემს ნათესავ კაცს, ელამზე შენი ვინაობა თავის უფროსთან მოლაპარაკების შემდეგ, ეს არის მა-

ცნობა, რომ ვეცდები ვერვლი იყოს დამტკიცებული მის სასახლურში. ერთობ მძიმე მდგომარეობაში ჩავეყარედი; უცხად მივხვედი, რომ რასაც ჩემს ამხანაგს ვერჩევდი, ჩემთვის მიუღებელი იყო და ცოტა არ იყოს, გულში მიტყვივოდა, რომ ისე ვუადგივლებდი X-ს ცენზორობას, ერთად ერთი გამოსავალი დამიჩი: გვეცნა ორგენეს ილია და გვეპება დამწკრივებით ყველაფერი ეს. მე კიდევ ვი-მეუფლებოდი, რომ ილია დავეყრებო ჩემს მეგობარს და მე ამტკიცებ ამ საქმეში ჩაბნა.

ილიამ როცა ვაიგო საქმის ეთარება, კატეგორიულად გამოვიცხადა: — ერთ - ერთი უთუოდ უნდა დათანხმდეთ, ჩვენ სხვა კანდალავი არავინა გვეყავს და რომ იყოს კიდევ, რომ იცი, დამტკიცებენ თუ არა! ამასთანავე დასძინა: — ეს კი ეციოდეთ, რომ ძალიან არასასამოგნო და საბიჯათო თანამდებობა და სწორედ ამიტომ არის სა-ქირო, რომ იქ ჩვენი კაცი ვუადგვს. საცენზორო კომი-ტეტს ისეთი სასტიკი ცირკულარები მოსდის, რომ ცენ-ზორი ვადიდებულა „მამაო ჩვენს“-ს ზოგიერთი ალა-გებით კი აღვარბოს, თუ უნდა ცრთველი მიხეცივთა გავმოიჩინო. ამასთანავე ცენზორს სულ შემდეგ საქმე ექნება ისეთ უმადლორ ხალხთან როგორც ჩვენ ლტერა-ტორები ვართო: რაც უნდა შედგავთთ მოგვეტურს ცენ-ზორი, ჩვენ შიინც იმის ღანძრუაში ვართ და ამას-კი ატანა უნდა და გულთან ახლო არ მიტანა, კვლავ დასძინ-ს, რომ ერთ - ერთი უნდა დასთანხმდეთ...

რად სიტყვა ვავეგრძელო, ბოლოს ქართული ცენზო-რობა მე მომასეთის თავა. საწყენი კიდევ ის იყო, რომ გზედვით: სამუდამოდ უნდა გამოეყოფებოდა იგივე აგ-რონომოდ დარღვი გაწირვის და მუშაობის. სწორედ ასეუ დავემართა. ცენზორობის შემდეგ ჩავეცი მუნიცი-პალური მოღვაწეობაში, რომელსაც მიეღო 22 წელიწად-ის შექსწირი, თუ რამე სპეციალობა შევიძინე — ეს იყო მუნიციპალური საქმე... აქ ულავოა ექნება ჩემი ცენზო-რობის დროის ყველა ამბის მოტანა. აღვნიშნავ იმ ეპო-ქიდან მხოლოდ ერთ ფაქტს, რომელიც, ასე თუ ისე, და-კავშირებული ილია ჭიკვაძისთან.

+

რაც მიგახანდა ჩემს თავს ვრაცხდი, როგორც საიდუმ-ლიო მიზანული დღეუვებს საცენზორო კომიტეტში, ყოველი ჩემი მოქმედება იქ, ამ ვარემოვებს დაეძქემდე-ბარე, რასაკვირველია, ეს ჩემი პარტებულ - დელეგა-ტობა“ დიდ საიდუმლოებას ნეუკვნიდა ილიას, X-ს და რუს შორის; იგი არც არავა უნდა სცოდნოდა. პარტი-ულად ახრი დავეკარგებოდა ჩემს გამწესებას. იმ ხანო-ბად მთავარმართებლად კავკასიაში ახლად დანიშნეს ე. გოლიკოვი. ბუნებრივი იყო, ქართველობის ვეგეთ: რას-ორი მინდობილობით და რავეგარი წადილობით იყო გამო-გზავნილი ჩვენში ეს დიდი რუსთ ბობოლა მოხელე. ვან-საკუთრებით გვანტრეტრესებდა, მის ბრძანების დროს მი-ცემოდა რამეუ ორნავე შეღავათი მაინც ჩვენ, ქართულ, საზოგადო საქმიანობას თუ არა? ამასვე ხშირად ჩამოვარ-დნილა ლაპარაკი, ილიას დასწრებით, როგორც ბანკის კომიტეტის და გამეკობის სხლამებზე, ისე სხვაგანაც. თქმა არ უნდა, რომ არც ილიას, და არც გვლის არავითარ-ი ილუზიოდ არ ეხადებოდათ. მაგრამ გალიკოვის ფი-ზიონომიის სახალხო გამოშკარაებაბს არ იყო მაინც ინ-

ტერესს მოკლებული. ამ მიზნის მიხედვით ილიასგან მიღებული იყო შემდეგი ჩემი წინადადება: ილია დას-წერს მთავრს, სადაც მწვიდომიანის კლოთი აღნუს-ხავს ვცეღა ქართველობისთვის საგარამო კითხვებს და გა-მოსთქვამს იმებს, რომ ის კითხვები ახალი მთავარ მარ-თებლის მიერ სასტრეველად ექნება გადაწყვეტილი.

ილიამ დასწერა სიუცხოოდ დასაბუთებული წერილი, დაერთო მას ნიკიტინის მიერ რუსულად თარგმანი და გამოიგზავნა, როგორც შევთანხმდით, მე ნება არ დავე-რთე და წარვეუდინე საცენზორო კომიტეტს, როგორც ილიას წერილი, ისე თარგმანიც; ეს უკანასკნელი ვითომ ჩემგან მომწავიბებული. მოხსენების დროს კომიტეტს ვე-ცნობე, რომ წერილი უყოყმანოდ დაერთავდა ნებას, მა-გრამ საჭიროდ მიმაჩნია: სიფრთხილობათვის, კომიტეტის აზრიც ვაგეგო, რადგან ახალი მთავარ მართებლის ხასხ არ ვიცნობ-მეთქი. კომიტეტის თავმჯდომარე ილიას ის წერილი მეორე დღესვე წარუდგინა გოლიკოს და უკა-ნაენელისგან მიიღო კატეგორიული ბრძანება, რომ ც-ვილობივც ვაზეთებში ამგვარი წერილები არავითარ შე-მიხვევავში არ ყოფილიყო ვაშეებული, ამნაირად ვართბა-შად გამოაშკარავდა გალიკოვის ფიზიონომია და ისეუ-ღელე იყო იმ ხმის გათვცელება, თითქო ქართველები რაღაცას მოელოდენ იმ ძარღვებ - მოშლილ მთავარ - მართებლიდან...

+

ორივე სიტყვას ვიტყვი იმ დამოკიდებულებებს შე-სახებ, რომელიც ერთმანეთთან ჰქონდა იმ ეპოქის ჩვენ არა მოღეფეთ. ჩვენი დროის მოღეფეთათვის აქ ახალი არა ექნება არ!

ენის მამაბლობა და ილიას გადავიტება საკუპოდ ცნო-ბილი ამბავია საწყნარო და საზოგადო საქმისათვის სა-ზიანო. არც დანარჩენი პარონენებანი იყენენ ერთმანეთზე ნამეტანად შეყვარებულნი ეს ვარეშოება დიდად გვეწყე-ნდა ახალგაზრდებს და როცა შემთხვევა მოვცემიო, გულ-ახლილად ვგითქვამს უფრსობისათვის.

მოსკოვიდან დრდა-დამთავრებულ პირველად რომ ჩა-მოვიტე ჩვენს უცდა-ქალაქში, სულ პირველად ვეწვიე „ველი“-ს რედაქციას, ეს იყო 1893 წელს. იქ დამხდენ — ჩვენი საცვარელი ზვისანი ავაკი და ცნობილივე მოღ-ვაწე და მწერალი გიორგი წერეთელი. უკანასკნელი მხოზვა ვეწვავდი, მორავ ნომრისათვის დამეწერა რამე სამეცნიერო პოპულიარული წერილი ჩემი სპეციალობი-დან. ეს თხოვნა მიღე შეგუსრულე, ბაასის დროს შეემე-ჩვეველად ჩამოვარდა ლპარაკი ილია ჭიკვაძისზე. გიო-რგი წერეთელმა დაიწინა, რომ ილიამ ქართული ენაქ - უ არ აცის ხეირიანანდა; მოთყვანა რაღაც მავალითებმ და ვაანა ლაპარაკი გრამატკულ ტერმინოლოგიაზე: — შედ-შესრულებზე, ზმნებზე და რაღაც ამისთანებზე, რომელთა შესახებ პირადთ მე ძალიან მცირე ცოდნა მქონდა, მან რომ სიტყვა ვაათავა, ახლა ავაკიმ დააწყო ილიას გაკრტეობა და იმით მთავათა, რომ ილიას რავი-თარი ვაგებაც-კი არა აქვს ნამდვილი პოეზიისათ.

უცხმდენ ეს ახალგაზრდა ქართველი ამ ორ ჩემგან დიდად პარცივემული მოღვაწეს და გული ბოლომთ მეც-სეზოდა: ვერც უმუხადვილი სიტყვის შეტრუნებას და, თა-ნაც, ნეთაქილებოდა ჩემი თავისა, როგორც უნდა ვაგებუ-

მებუღავეი, როდესაც სრულიად არ ეიზიარებდი მათ აზრსა. ვგრანობდი, რომ, აღზობთ, არც მათ სჯერათ, რასაც ამბობდენ, რაღაცა მიხუზით, კინკლაობის ხასიათზე ბრძანდებოდენ და ილიას ამიტომ აფასებდენ ასე მდარბათა. როგორც სიტყვა ასე შეგებულა. ვიგორც წერეთელს ვუთხარი, რომ მალევე ილიას უყოინოს ვინმემ, რომ ჩენნი ენა არ იყოლეს! ამას კი ვიტყვი, რომ მიველი თაობებში ქართულ ენას სწორად ილიას ნაწარმოებებში ესწავებოდა-მეთქი. აკაქოს კი მოვახსენე: ილია ჭაჭავაძის პირადად შარშან გავეყინა, მის ბინაზე, ერთს ვასმარებ. იქ კოლა ერთსთავმა ზებირად წარმოსთქვა თქვენი „თორნივე ერთსთავი“-დან მთელი თავი, თქვენი ნაწარმოებში ილია ისე იყო აღტაცებული, რომ სავანედან თვენი-საღვდარსო დალია და მასთან დღიად შეპოო თქვენი ნიჭი და ენაწყლისათა. მეგანი იგი ამას ვერ ზამდა. მართლა რომ ვაგება არა ჰქონდეს: რა აბის ნაშვლია პოეზია — ესთქვი ესა და მალე გამოვებოხე, დარწმუნებელი, რომ რაღაც ზიდი ვაგსდ მათი ილიასთან კლავ დაახლოვებისათვის. საუბედუროდ, ეს ცარიელი იცენება გამოდგა...

გიორგი ურდული
(დასასრული შემდეგ)

ილია ჭავჭავაძის დღი სპარტომელოში

ი. ჭავჭავაძის იფილოესათვის სახელგამის გამოცეიით გმადის მწერლის ახალი სრული ბიოგრაფია, რომელიც შეადგინა ქრ. რაჭველიშვილმა საიუბილეო კომიტეტის დაეალებით. ბიოგრაფიის ავტორმა გამოიყენა ი. ჭავჭავაძის დღივე გამოქვეყნებული ვრცელი მწერა-მოწერა, საარქივო მასალები მისი მიღვეაწეობის შესახებ, ცნობები ილიას ახალგაზრდობის წლებზე, აგრეთვე მეფის თვითმყრობელობის რუსიციკატორულ პოლიტიკასთან ი. ჭავჭავაძის ბრძოლის, მისი საზოგადოებრივი მუშაობის, მწერლის პირადი თვისებების და სხ. წესებზე. ბიოგრაფიაში მოყვანილია ბეერი ახალი მასალა 1905 წ. რევოლუციის პერიოდში ი. ჭავჭავაძის მიღვეაწეობას და სახელმწიფო სამჭოში მუშაობის შესახებ.

ბიოგრაფიაში მოყვანილია მასალა, რომელიც ი. ჭავჭავაძის მკვლელობის შესახებ არსებული ოფიციალური ეგრისის საწინაღმდეგოდ, მოწმობს, რომ ამ მკვლელობის ნამდვილი ორგანიზატორები იყენენ მეფის თვითმყრობელობის აგენტები“.

„წიწამურის წყარო პეზანო მალა ახილდ მტვლს დამწვევებშია. იფგო - ობულისკი ლამაზი და მიზიდველია, როგორც ილიას აზრი და ფიქრი, როგორც ილიას სიტყვა და საქმე. აქ ამ მაწინ მიყრუებულ ადღისა და იტყვა ოჯდათა წილს წინათ, მეფის თვითმყრობელობის აგენტების მიერ გასროლილმა თოფმა, და საქართველოს „ფიქრითა და აზრთა მყრობელის“, ცროფულ - განმათავისუფლებელი მოძრაობის სულის ჩიღმელის — მწერლის, პოეტის, ეტრნარისტის და საზოგადო მოღვეაწის — ილიას გული ტყვიამ ვანგმირა.

„ჩვენს გამაჩაჯეებათა ხელმწიდანეაღმა — ბოლშევიკე-

ბის პარტიამ სთქვა ილიაზე: „... აღსრულია მან თვისი ვალი“ და მეტყობნეტუ საუკუნის ამ გიგანტის, თვითმყრობელობის მიერ ვერავლად მოკულულის უტყდავე-საუფოდ მეგლი აღმართა.

„ობულისკი კარვად მოღვიჭებულა (ავტორი არტიტექტორი მ. შავიშვილი). ობულისკის პირამიდი 15 მეტრის სიმაღლეზეა აღმართული. შვიე მარმარალოს კვარცხლბეკის თავზე დაახლოებით 2 მეტრის სიმაღლეზე პირამიდას ამშვენებს ილიას ბარელიეფი, ერთ - ერთი საუკუნესო ნამუშევეარი ორდენისანი მოქანდაკის იაკობ ნიკოლაძისა. ბარელიეფის ქვეშით არის წარწერა:

„დაე თუნდ მოკვდეს, არ მეშინობა, მგვრამ კი ისე, რომ ჩემი ცული ნახოს მათ, ვინცა ჩემს უკან ვლიან, თქვენა: — აღსრულია მან თვისი ვალი“.

„ილიას მკვლელობის 30 წლისთავზე და ამ დღი მწერლის დაბადების ასი წლის თავზე შესჯდა წიწამურნი აგებული ობულისკის საზეიმო ვახანა. დღიდალი ხალხი შეგროვდა წიწამურნი, მისულებენ კოლმურენნი — სავერაზოდან, მუხეთიდან, ნატახტარიდან, წეროვიდან, და ყველა მახლობელი საოფლიდან. ობოლისკიდან დიპრინენ ავტობობილთა ქარავნები, რომელთაც წიწამურნი მიჰყავდათ ობოლისკის შშომელთა წარმომადგენლები — სტახანოველები, მწერლები, მეცნიერებისა, ხელოვნებისა და ტრქნიკის მეწაკები, ეტრნალისტები, მასწავლებლები, ექიმები...“

„ნაშუადღის სამ საათზე, სწორედ იმ დროს, როცა 30 წლის წინად ტყვიამ ვანგმირული ილია სიციხესკის ეთხვეებოდა, ობულისკთან ვახანას მიტრენი“. „კომუნ“.

ილიას დღია პარიზში

ამი წლის 31 ოკტომბერს, ნაშუადღევის სამ საათზე, კათოლიკე სტუდენტთა კავშირის დარბაზში, საფრანგეთში მყოფ ქართველთა ასოციაციის ვამგეობამ ევართა ილიას დაბადებულად 100 წლის აღსანიშნავი დღია. დარბაზს ამწვენებდა ილიას სურათი, დაწერილი ფერბით და სურათ ფოტოლაგში ჩასთული; ეტრფული ღერბი, ეტრფული დროზებია მორათული.

ასოციაციის თავჯდომარემ მან ვახტანგ ღამბაშიძემ ვახანა კრება სიტყვით, რომელშიაც იღნიშნა ილიას დღი მინუშენლობა ქართველი ერის ცხოვრებაში. ბ. გ. ყიფიანმა წაითხათა ილიას ბიოგრაფია. ბ. გ. ვაზაფამ მოიგონა მეტად სანტურესთა ფაქტი ილიას მუხედრება და ხაზი ვაღსეა იმ მოკლენას, თუ რა დღი სიყვარულით ეტყრობდა ილია ახალგაზრდობას. მ. გიორგი ეტრფულმა თავისი ტრაგედია და ღრმა ქართულით მოკლედ და მეტად შინაარსიან მოხსენებაში დავებისათა ილიას პიროვნება და მისი ღვეწლი ერის საკეთილდღეოდ. შემდეგ წაეთთული იქნა ილიას ლექსები და პროზა: —ქან ელენე მამულიშვილის აფილის, ზეინაბ კედლის ასულის, ბბ. ივანე ზერბაბიშვილის, გ. ყიფიანის, სიმონ ბერევიანის და თუქიკო ახლშელის მონაწილეობით.

დასასრულ დაღმულ იქნა ილიას უტყდეი ნაწარმოებები „მგზავრის წერილები“, ორ მოქმედებად გადაკეთებული. მონაწილეობას ღებულობდენ — ბბ. ბადურია, თ. თაქთაქიშვილი და ს. ბერევიანი.